

SOMKUTI GABRIELLA

Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730—1802)

RÁDAY Gedeon könyvtáráról egy halála után — valószínűleg az 1790-es évek végén — készült jegyzék ad számot, amely 10 302 kötetről tudósít, s a könyvek értékét 130 000 forintra becsüli.¹ A gyűjtemény igazi értékéhez azonban hozzá kell számítanunk azt a több évtizeden át tartó fáradhatatlan gyűjtőmunkát, amit RÁDAY Gedeon, valamint megbízottai, tisztelői, barátai végeztek, éber figyelemmel követve a könyvkiadás és könyvpiac minden új jelenségét, szakadatlan levelezéssel és utánjárással biztosítva a valóban értékes művek megszerzését. Csak ilyen körülmények között szerveződhet egy könyvhalmoz valóban könyvtárrá, s válhat egy adott környezet kultúrájának aktív tényezőjévé.

A könyvek gyűjtése széles körű volt és sokan vettek benne részt: ismeretek közülük BOD Péter, KAZINCZY Ferenc, CORNIDES Dániel, BÉL Mátyás, BACSÁNYI János, BARÓTI SZABÓ Dávid, WESZPRÉMI István, TELEKI Lászlóné RÁDAY Eszter, de a többiek — NAGY Sámuel, SZILÁGYI Sámuel, SZATHMÁRI PAKSI Mihály, TÜRI Sámuel, SZÁSZKY-TOMKA János, ZILAI Sámuel, KOVÁCSNAI Sándor, BLASEK Mihály, SZERENTSI NAGY István, KOMJÁTI Ábrahám — sem ismeretlenek a század behatóbb vizsgálói előtt. A beszerzők közül ezúttal NAGY Sámuel bécsi ágens működésével kívánunk foglalkozni, aki RÁDAY Gedeon legfőbb bécsi könyvbeszerzője volt, s akinek RÁDAYhoz írt közel négyszáz levele értékes adatokat szolgáltat mind a Ráday-könyvtár anyagának provenienciájára, mind a korabeli könyvforgalomra. A levelek segítségével nyomon követhetjük a Ráday-könyvtár gyűjtésének egy jelentős korszakát, s NAGY Sámuel személyében megismerhetjük 18. századi arisztokrata magán-könyvtáraink kevéssé ismert, de e könyvtárak létrejöttében fontos szerepet játszó közrendű beszerzők típusát.²

NAGY Sámuel 1730-ban született, a debreceni kollégiumban tanult, s a teológiát is itt végezte el. Huszonkét éves korában, 1752-ben került nevelőnek a

¹ PRUZSINSZKY Pál — HAMAR István: *A budapesti ref. teológiai akadémia Ráday könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1913. A könyvtárra vonatkozó főbb irodalmat közli: PÉTER Zoltán: *A jubileáló Ráday-könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1962. 4. sz. 303—316. l.

² Nagy Sámuel levelei a Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Levéltárában két helyen találhatók: Ráday család levéltára. VI. a. RÁDAY I. Gedeon levelezése. VIII. 120. NAGY Sámuel levelei 1527—1816. számok alatt, valamint: Ráday család levéltára. VII. Egyházi és iskolai iratok 1—2283. számok alatt elszórva. — Itt mondok köszönetet a Ráday Könyvtár igazgatójának, dr. PÉTER Zoltánnak és a könyvtár, ill a levéltár tudományos munkatársainak — BELICZAY Angélnak, KOVÁCS Sebestyén Verának, SIMONFI Sándornak és LADÁNYI Sándornak — akik kutatásaimat lehetővé tették és abban a legmesszebbmenőkig segítségemre voltak.

RÁDAY családdhoz, Pécelre. RÁDAY Gedeon fia, az ifjabb Gedeon ekkor még csak hét éves, s NAGY Sámuel neveli és tanítja egészen tizenöt éves koráig. Ez a nyolc év NAGY Sámuel számára is a további stúdiumok időszaka: RÁDAY Gedeonnak ekkor már számottevő könyvtára volt s az ifjú nevelő „... a gazdag bibliothecában annyira ment, hogy philosophiában, theológiában, jusbán, statisztikában, occidentális nyelvekben igen szépen perfiálta magát.”³ Érdeklődése azonban a természettudományok, elsősorban az orvostudomány felé vonzotta, s 1759 végén RÁDAY Gedeon anyagi támogatásával külföldi tanulmányútra indult. A papi pályára egyébként is alkalmatlan lett volna. RÁDAY írja, hogy „mellének és szavának gyengesége” miatt nem prédikálhattott, de különben is „nagyobb indulatja volt más tudományokhoz”.⁴ Bécsből 1760. január 22-én indult tovább nyugat felé, útjának állomásai: Regensburg, Augsburg, Ulm, Strassburg. Utóbbi helyen hosszasabban időzött, de végül is Svájcot választotta, s március elsején beiratkozott a bázeli egyetemre.

A svájci felvilágosult léghő, a szabadabb szellemi élet, mint minden kintjáró magyarra, NAGY Sámuelre is nagy hatást gyakorolt. A nemesi Magyarországgal szemben itt polgárosodó világgal találkozott, s tapasztalatait azonnal rögzítette is: „Mert az itt való egész nép, még a legfőbb is közöttük, vagy Kalmár vagy Fabrikát tartó, vagy Mester ember.”⁵ Az egyetemmel viszont nem volt megelégedve, úgy is tervezte, hogy a tanév végét megvárva, visszatér Strassburgba. A bázeli egyetem, mely éppen ekkor ünnepelte három évszázados jubileumát, ebben az időben már hanyatlani kezdett. Fénykorát a XVII. században élte, ekkor volt az előkelő világ divatos egyeteme, ahol évente több mint száz hallgatót anyakönyveztek. 1760 körül a hallgatói létszám egyharmadára csökkent, s udvari emberek, főrangúak már csak elvétve keresték fel.⁶ A csekély számú hallgatószám miatt a „publica letzkék” ritkák, privát pedig igen drága, írja NAGY Sámuel RÁDAYnak. Szerencsére az éppen kint tanuló TELEKI Sámuel gróf megengedte, hogy a neves természettudós, Daniel BERNOULLI privát matematikai óráin résztvehessen.⁷ Így fő stúdiuma Bázelen a matematika lett, az orvostudományokban nem igen tudott előrehaladni. Kémiát, „chirurgiát” nem tanítanak, írja RÁDAYnak, anatómiát is alig, — „a testek nem léte miatt”⁸ — csak a medicina „publica letzkéin” tud résztvenni, melyek ingyenesek.

Tervét azonban megrendült egészségi állapota miatt nem valósíthatta meg. 1760 nyarán súlyos betegség támadta meg, s az év végén kénytelen volt hazaindulni. Erről az időszakról levelei nem tudósítanak, TELEKI Sámuel naplójából tudjuk, hogy az ő közbenjárására maga az egyetem rektora járt el

³ DOMOKOS Márton levele SZATHMÁRY KIRÁLY Györgyhez, a református egyház tiszáninneni kerületének főgondnokához, 1762. júl. 24-én. Idézi ZOVÁNYI Jenő: *Ágensválasztás 1762—1763-ban*. Protestáns Szemle 1914. 152. l.

⁴ RÁDAY Gedeon levele SZATHMÁRY KIRÁLY Györgyhez. Idézi Zoványi, i. m. 155. l.

⁵ NAGY Sámuel levele RÁDAY Gedeonéhoz. Bazel, 1760. júl. Ráday Lev. 1735. sz. A levél még további érdekes megállapításokat tartalmaz a svájci életéről.

⁶ Vö. SPIESS, O.: *Basel anno 1766. Nach den Tagebüchern der ungarischen Grafen Joseph und Samuel Teleki*. Basel, 1936.; DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 58—75. l. TELEKI Joseph: *La cour de Louis XV. Journal de voyage du* — — Publié par G. TOLNAI. Bp. 1943. 16—20. l.

⁷ Daniel BERNOULLI (1700—1782) a bázeli egyetem fizika tanára.

⁸ NAGY Sámuel levele RÁDAY Gedeonhoz. Bazel, 1760. ápr. 22. Ráday Lev. 1534. sz. A továbbiakban NAGY Sámuelnek RÁDAY Gedeonhoz írott leveleinél csak a kelteztést és a levéltári számot tüntetjük fel.

ügyében s a rektor bátyja, az idősebb ZWINGER orvosprofesszor gyógyította.⁹

1761 februárjában NAGY Sámuel már ismét Bécsben találjuk, mint az egyetem orvostanhallgatóját. Tanulmányait azonban most sem sikerült befejeznie: 1762 augusztusában végleg búcsút mondott az orvosi pályának, s elfogadta a református egyház ideiglenes megbízását a bécsi ágensi hivatalra, melyet egy év múlva követett a végleges megerősítés.

Jelölése és megválasztása — melyhez nagyban hozzájárult RÁDAY Gedeon és TELEKI László pozitív véleménye és támogatása — nem ment simán. A bécsi ügyvivői állás betöltése körül két évig folyt a harc a református egyházon belül, s a pártoskodás, széthúzás bizony elég elszomorító képet nyújtott.¹⁰ Jól látta ezt Bécsből NAGY Sámuel is, de ő maga nem elegyedett a személyi torzalkodásokba.¹¹

Ellene több kifogást hoztak fel: hiányolták, hogy nem jogvégzett, nemesi származását kétségbe vonták, még orvosi tanulmányait is szemére vetették. Pártfogói kénytelenek voltak bizonygatni, hogy a „*medicina tanulása*” nem megalázó, hiszen még miniszter is lett olyanból, aki az orvosi tudományokat tanulta. Maga NAGY Sámuel is azt kérte, hogy egyelőre csak helyettes ügyvivőnek válasszák meg, amíg bizonyos gyakorlatra szert tehet, ne mondhassák, hogy „... *ex medicina egyenesen ad publica*” tért át.¹²

Ebben az időben RÁDAY így nyilatkozott NAGY Sámuel képességeiről: „Tudományára nézve egészben magáénak tette az *historia ecclesiasticá*t, mind az *magyarországit*, mind az *universalist*, otthon vagyon ezek mellett in *historia patriae*, az német nyelvben, in *notitia statisticae rerum publicarum europae-arum*, in *jure naturae et politica*, et in *literis elegantioribus*; in *jure publico Hungariae* tud és hallott annyit, mint sok prókátor, az francia nyelvben is alkalmas *progressusokat* tett, az *religióról* költ *articulusok* ösmereteselek előtte...” Azt nem meri állítani, hogy „... in *jure canonico*, kivált *pontificio* olyan jártas legyen, mint ezekben...”, de például az irodalomtörténethez annyira ért, hogy „igen kevés vagyon Magyarországon hozzáfogható”. Jó tulajdonságai közül RÁDAY kiemelte az egyenességet, a pontosságot, a fáradhatatlanságot, a „szorgalmas vigyázás”-ra való képességet, a megvesztegethetetlenséget. Az ügyintézésnél szükséges „maga-kedveltetésre” pedig RÁDAY szerint majd megtanítja a gyakorlat.¹³

A református egyház választása végülis arra méltó és érdemes személyre esett, aki 34 éven keresztül közmegelegedésre látta el hivatalát. Egyháza védelmében számos terjedelmes és alapos emlékiratot szerkesztett és nyújtott be az uralkodóhoz, hivatali teendőit mindig lelkiismeretesen, sok körültekin-

⁹ Friedrich ZWINGER (1707—1776) és Johann Rudolf ZWINGER (1692—1777) a bázeli egyetem tanárai. Vö. *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója. 1759—1763*. Marosvásárhely, 1908. 36—37. l.

¹⁰ Minderről részletesen ld. ZOVÁNYI *i. m.* 79—91, 151—168, 220—239. l.

¹¹ RÁDAYnak írja: „Az *Agentia* dolgában meg vallom fájlalom, nem magamra annyira, mint a közönséges [a közösséget illető] dolgokra nézve, hogy a mi különben Bölsz Uraink annyi felé kívánnak szakadozni, és igen félek tőle, hogy némelly veszedelemben forgó *Ecclesiaink* meg ne sirassák ezen dolognak illy sokára való huzódását. Én ugyan eddig igyekeztem, amennyire lehetett nem *credentionáltatott embernek*, *vigyázással* lenni; de ágálnom tsak ugyan nem lehetett, s’nem is lehet, míg a dolog el nem válik.” Bécs, 1762. nov. 9. Egyh. és isk. 722. sz.

¹² ZOVÁNYI *i. m.*

¹³ RÁDAY Gedeon levele SZATHMÁRY KIRÁLY Györgyhez, 1762. aug. 23. Zoványi *i. m.* 157—158. l.

téssel és szorgalommal látta el.¹⁴ Hatvanhét éves korában, 1797-ben vonult nyugalomba, s 1802-ben bekövetkezett haláláig a RÁDAY-családnál élt Pécelen.

NAGY Sámuel levelezése RÁDAY Gedeonnal különösen kezdetben volt igen élénk.: 1761—1765 között NAGY Sámuel havonta kétszer-háromszor is írt pártfogójának, s feltehetőleg ugyanennyiszor kapott választ. A későbbi években is 3—4 hetente küldött levelet, s csak a nyolcvanas években, lanyhult a levélváltás észrevehetőbben. Könyvbeszerzésekről az első tíz évben esik a legtöbb szó. A hatvanas évek RÁDAY életében igen aktív korszakot jelentettek, (erre az időszakra esik 1764-es szereplése a diétán) könyvtárának gyűjtésére is valószínűleg ekkor fordította a legtöbb energiát. Kb. 1775-től már kevés utalás van a levelekben könyvbeszerzésekkel kapcsolatban, a nyolcvanas években pedig már úgyszólván semmi. Ennek több oka is volt: egyrészt mivel a jelentősebb könyvek ekkor már együtt voltak, s így RÁDAY nem folytatta olyan intenzíven könyvtára gyarapítását, mint előzőleg, — ebben előrehaladott kora is korlátozta — másrészt a hazai könyvkereskedelem is fellendült, s már az igényesebb vevőközönseget is ki tudta szolgálni. RÁDAY figyelmét az egyre élénkülő hazai irodalmi élet is mindjobban lekötötte. Mindezekon kívül pénzügyi zavarok és beszerzési nehézségek is hozzájárultak a könyvvásárlások csökkentéséhez. Könyvbeszerzéseken kívül a levelek elsősorban egyházi és tanügyi kérdésekkel foglalkoznak, s idővel ezek foglalják el az egész terjedelmet.

NAGY Sámuel rövid külföldi tanulmányútja alatt is mindenütt felfigyelt a könyvvételi lehetőségekre, s ezekről szorgalmasan tudósította RÁDAYT. Mindjárt Ulm városában érdekes ismeretséget kötött J. P. MILLERREL, a helybeli gimnázium igazgatójával,¹⁵ aki magyarázó jegyzetekkel ellátva sorra adta ki a latin klasszikusokat. A vállalkozást két berlini könyvkereskedő, A. HAUDE és J. C. SPENER finanszírozta, a művek megjelenési helye is Berlin volt. CORNELIUS NEPOS, JULIUS CAESAR és QUINTUS CURTIUS RUFUS kiadásában a legjobb francia fordítást is mellékelték, egyenesen a „Borussiai király”, (NAGY FRIGYES porosz király) kívánságára, „... aki ezen Auctorokat a maga tiszteivel akarta olvastatni, hogy akik Deákul nem értenek is, olvashatnák Frantziául.”¹⁶ NAGY Sámuel kiírja RÁDAY számára az addig megjelent fontosabb kiadásokat, árukkal együtt. Legdrágább a nyolc kötetes CICERO (1748) hat forint harminc krajcárért, a négy kötetes OVIDIUS (1757) ára négy forint, de HORATIUS (1761), JUVENALIS (1749) és PHAEDRUS (1753) már 45 krajcárért kaphatók.

Svájcba megérkezve, NAGY Sámuel itt is szétnéz a könyvpiacón. A kapcsolat tartása ilyen távolságból természetesen nem volt könnyű: egy levél útja Bázél és Pécel között kb. 13—14 napig tartott, s csak újabb két hét múlva vehette a választ. Miután postán nyomtatott katalógust nem küldhetett, NAGY Sámuel leveléhez mellékelte a katalógusokból kiírt könyveimeket,

¹⁴ Kéziratai közül több Sárospatakon van, — egy műve nyomtatásban is megjelent: *Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum, juriisque ac legalium libertatum eosdem concernentium, divinae olim reginae Hungariae, Mariae Theresiae exhibita.* 1790. — ZOVÁNYI szerint valószínűleg tőle való az alábbi névtelen munka: *Schreiben eines Wieners an einen Ungarn, darinnen das Toleranzwesen in dem Königreich Ungarn, dessen Fortgang und Hindernisse freymüthig beurtheilet werden.* 1783.

¹⁵ Johann Peter MILLER (1705—1781) a latin klasszikusok kiadásait 1745—1772 között gondozta.

¹⁶ Bázél, 1760. máj. 17. Egyh. és isk. 654. sz.

melyekről úgy gondolta, hogy RÁDAYT érdekelnék. A jegyzékek ma már nincsenek a levelek mellett, mert RÁDAY ezeket utasításaival együtt visszaküldte. Így csak a levelek elszórt utalásaiból nyerhetünk képet a svájci könyveszerzőségekről.

A református Svájcban természetesen az Ausztriában és Magyarországon eltiltott, de ott szabadon kapható protestáns szerzők iránt érdeklődött RÁDAY, ill. NAGY Sámuel. Úgy látszik azonban, hogy ezek a könyvek ott is kapósak voltak, mert egyik levelében azt írja, hogy sajnos nem sikerült megvennie J. BASNAGE-nak a REFUGE után Hollandiában működött nagytekintélyű francia egyháztörténésznek *Histoire de l'Église* c. művét. Schaffhausenból vásárolt könyvekkel kapcsolatban is arról számol be, hogy valamennyit sikerült megkapnia „... az edgy Dallouson s' Oecolampadius és Zwinglius Epistolain kívül...”¹⁷ Itt az eladó alighanem nyereszkeskedni akart, mert könyveit hol Schaffhausenból, hol S. Gallenből származóknak mondotta, „... de inkább hiszem, hogy Basileaiak, tsak hogy a vecturáért való pénzzel még feljebb akarja az árokat vinni, mint némely Atyafiakkal tselekedett...” véli NAGY Sámuel.¹⁸ A könyvek árát Bécsben kell RÁDAYnak lefizetnie, onnan utazó kereskedők fogják eljuttatni Svájcba. Előfordult, hogy az árverésre került könyvek tulajdonosa is neves protestáns teológus család tagja volt. 1760 júliusában J. R. OSTERWALD bázeli református prédikátor, a Magyarországon is jólismert J. F. OSTERWALD (1663—1747) fiának könyvei kerültek aukcióra: „Most ... az Ostervald fia Könyveinek Auctioja fog lenni de még nem láttam a Catalogusát, ditsérik kivált frantzia könyvekre nézve, ide való Frantzia praedikator volt.”¹⁹

NAGY Sámuel figyelme más városok könyvpiacára is kiterjedt: egy berni aukción megbízást adott az *Antiquae musicae auctores* (Amsterdam, 1652. Elzevir) c. mű megvételére, „... emlékezvén reá, hogy az Ur sajnálotta Bétsben való elszalasztását azon Könyvnek.”²⁰ Később sajnálkozva állapítja meg, hogy itt is „elkapták” előle. Máskor egy strassburgi orvosprofesszor²¹ aukciókatalógusából küld jegyzéket, s az aukción való részvételre egy ott tanuló magyar teológust kér meg.

A Svájcban beszerzett könyvek Regensburgból dunai hajókon kerültek le Bécsig, innen Pestig. Bécsből való továbbításukat már NAGY Sámuel intézte 1761-ben, aki ettől az évtől kezdve már állandó könyveszerzője RÁDAYnak.

A bécsi könyvpiac jelentősége a Magyarországon lakók részére igen nagy volt, mivel a császárváros jelentette az összeköttetést Nyugat-Európa felé. Pesten ekkor — az 1760-as években — még csak egy hivatásos könyvkereskedő működött, s még további tíz-tizenöt évnél kellett eltelnie, amíg egy hazai könyvesbolt — a WEINGAND és KÖPFF-féle — már széles körű külföldi üzleti kapcsolatokkal rendelkezett. Pozsonyban valamivel kedvezőbb volt a helyzet, de Pesttől majdnem ugyanolyan messze esett, mint az osztrák főváros.

Bécsben ekkor már számos könyvkereskedés, valamint könyveladással is foglalkozó nyomda és könyvkötő működött. (Egy 1780-as adat szerint 23

¹⁷ Bazel, 1706. júl. 19. Egyh. és isk. 659. sz. — Jean DAILLÉ (latinosan DALLAEUS, megh. 1670) francia teológus és egyháztörténész. OECOLAMPADIUS 16. századi svájci reformátor.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bazel, 1760. júl. 5. Egyh. és isk. 656. sz.

²⁰ Bazel, 1760. ápr. 26. 1534. sz.

²¹ Valószínűleg Philipp Heinrich BOECLER (1718—1759).

könyvkereskedő volt Bécsben.) Az Ausztrián kívül megjelent művek többféle úton jutottak el a bécsi könyvpiacra: részben a helybeli kereskedők jártak el a külföldi könyvvásárokra, elsősorban a lipcseire és a frankfurtira, részben az ottani kereskedők keresték fel árujukkal az osztrák főváros vásárait. Növelte a választékot a könyvnyomdák részére engedélyezett cserekereskedelem, az ún. „Baratta-Handel”, mely szerint az osztrák nyomdászok egy bizonyos mennyiségű saját nyomtatványért ugyanolyan mennyiségű, külföldön kiadott művet cserélhettek vámmentesen.²² Ezt természetesen sérelmezték a könyvkereskedők, később ez a gyakorlat meg is szűnt. Az árverésre kerülő nagyobb magángyűjtemények könyvanyaga, valamint a virágzó csempészkereskedelem által behozott művek is sok lehetőséget nyújtottak a vásárlóknak. Egyes külföldi műveket pedig a bécsiek egyszerűen utánnomtak, nem sokat törődve a külföld tiltakozásával. A könyvkiadásban betöltött szerepét illetően német területen Bécs ekkor a harmadik helyet foglalta el: a 18. század második felének átlagában számítva könyvtermelése fele volt a berlininek és negyede a lipcseinek.²³ Ezzel Bécs megelőzte a könyvkiadásban olyan nagymúltú városokat is, mint Halle, Frankfurt, Nürnberg és Göttinga.

E pozitívumok mellett azonban éppen vizsgált időszakunkban, a hatvanas-hetvenes években kezdenek el működni azok az erők, melyek később egy időre hátrányos helyzetbe hozták az osztrák könyvgyűjtőket, ill. az Ausztriában vásárlókat. A kiadói és szerzői jogokért harcoló északnémet kereskedők szembekerültek az utánnomó délnémet és osztrák kiadókkal, s a több évtizeden át folyó harc a kapcsolatok lazulását eredményezte. A lipcseiek látványos kivonulása a frankfurti vásárról és annak bojkottja 1764-ben, az északnémet könyvkiadók és kereskedők szövetsége az utánnomók ellen 1765-ben, a kiadói és szerzői jogviszonyok szabályozása Szászországban 1773-ban, az utánnomók kitiltása a lipcsei vásárról, majd a kitiltottak hanai „ellenvásáráának” kudarca 1775-ben, a jelentősebb fordulópontjai ennek a küzdelemnek, amelyek lassan elszigetelt helyzetbe hozták Ausztriát. Ennek kárát elsősorban a fogyasztók látták: kénytelenek voltak közvetlenül külföldről vásárolni, vagy megfizetni a bécsi könyvkereskedő drágább árúját, aki esetleg csak másod-, harmadkézből tudta a külföldi könyvet beszerezni.

RÁDAY bécsi vásárlásainak csökkenéséhez a hetvenes évek második felétől a bevezetőben már említett okokon kívül valószínűleg e tényezők is hozzájárultak. Körülbelül ettől az időtől kezdve találunk a levelekben utalásokat más külföldi városokban közvetlenül eszközölt vásárlásokra. 1783-ban Hollandiában több láda, Frankfurtban pedig egy láda könyvet adtak fel RÁDAY részére. 1784-ben ismét egy láda könyv érkezett Lipcseből. NAGY Sámuel ezeknél már csak a Bécsen keresztül történő szállítást intézte.²⁴

A bécsi könyvkereskedők közül NAGY Sámuel többel is kapcsolatot tartott. Közülük Friedrich BERNHARDI már régi könyvszállítója volt RÁDAYnak: TÜRI Sámuel bécsi ágens 1756-ban nála vásárolt RÁDAY részére.²⁵ BERNHARDI császári és királyi privilegizált könyvkereskedő volt, könyvhirdetési gyakran

²² Vö. MAYER, A.: *Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883. Bd. 2. 106. l. A német és osztrák könyvkereskedelemre ld. még GOLDFRIEDRICH, J.: *Geschichte des deutschen Buchhandels*. Bd. 3. 1740—1804. Leipzig, 1909. Újabbán: *Der deutsche Buchhandel in Urkunden und Quellen*. Hrsg. H. WIDMANN. Bd. 1—2. Hamburg, 1965.

²³ GOLDFRIEDRICH i. m. 471—472. l.

²⁴ Bécs, 1783. júl. 24. és szept. 19., 1784. jan. 19. 1770—1771. és 1779. sz.

²⁵ TÜRI Sámuel levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, 1756. szept. Ráday Lev. 2744. sz.

jelentek meg a *Wienerisches Diarium*-ban: „Bey Friedrich Bernhardi auf dem ober Jesuiter-plätzl. am Eck, dem gräfl. Collaltischen Haus gegen über sind unter andern nachfolgende Bücher um beygesetzten Preis zu haben: . . .”²⁶ Egy-egy jelentősebb vásárlásnál előfordult, hogy BERNHARDI maga írt RÁDAY-nak, így például L. A. MURATORI terjedelmes forráskiadványainak megszerzéséről értesítve őt.²⁷ Levelében többrendbeli üzleti összeköttetésükre hivatkozva, hajlandó a *Scriptores rerum italicarum* köteteit darabonként 8 forintért átengedni, „. . . und ob mich gleich fast jeder Theil selbst auf f. 8.— und der letzte auf 10.— kommt, so will solcher dennoch, in Ansehung mehrerer Negotia, um die überschreibenen f. 8.— überlassen.”²⁸ Friedrich BERNHARDI 1765 szeptember 12-én hunyt el, üzletét örökösei vezették tovább „Friedrich Bernhardische Buchhandlung” néven.²⁹

NAGY Sámuel információja szerint az elhunyt unokaöccse, Johann August BERNARDI, aki szintén könyvkereskedő volt, (s aki nagybátyjától eltérően nevét „h” nélkül írta) remélte, hogy evangélikus vallása ellenére sikerül a privilégiumot megkapnia. (Az öreg Friedrich BERNHARDI áttért katolikusnak annakidején.) Úgy látszik, ez mégsem következett be, mert 1769-ben Rudolf GRÄFFER hirdeti magát, mint Friedrich BERNHARDI utóda: „Bey Rudolph Gräffer, vormals Friedrich Bernhardi, k. k. privil. Buchhändlern, auf dem obern Jesuiter-plätzl. dem gräfl. Collaltischen Hause gegen über am Eck, sind nachstehende neue Bücher zu haben . . .”³⁰ NAGY Sámuel GRÄFFERNél is vásárolt, de szorgalmasabb vevője lett az ifjabb BERNARDINak.

Johann August BERNARDI 1750-től mint „Universitäts-Buchhändler” működött, hirdetési gyakran jelentek meg a *Wienerisches Diarium*-ban.³¹ 1781-ben visszavonult az üzlettől, átadva azt utódának, Christian Friedrich WAPPLERnek. A társadalmi ranglétrán is sikerült feljebb jutnia: érdemei elismeréséül 1791-ben nemességet kapott.³²

Élénk üzleti összeköttetésben állt NAGY Sámuel a NEWENSTEIN-féle könyvkereskedéssel, mely elsősorban antikvár könyvek forgalmazásával foglalkozott. Az „Arany Gyapjúhoz” címzett könyvkereskedés tulajdonosa Johann Karl von NEWENSTEIN (1683—1767) 1710-től Bécsben élt, kiadója volt az első német művészeti folyóiratnak, s udvari megrendelésre alkalmi költeményeket is írt. (Valószínűleg ilyen érdemeiért kapott nemességet.) 1726-tól mint egyetemi könyvkereskedő is szerepelt. Főfoglalkozása azonban a régi könyvekkel való kereskedés volt. Katalógusa gazdag választékát nyújtja a latin, német,

²⁶ *Wienerisches Diarium* 1763. jún. 11. Nr. 47. Mayer idézett művében nem sorolja fel a könyvkereskedők között.

²⁷ *Antiquitates Italicae medii aevi*. Vol. 1—6. Milano, 1738—1742. *Scriptores rerum italicarum*. Vol. 1—28. Milano, 1723—1751.

²⁸ Friedrich BERNHARDI levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, 1762. jan. 20. Ráday Lev. 211. sz.

²⁹ Friedrich BERNHARDI halálhíre a *Wienerisches Diarium*-ban 1765. szept. 14. Nr. 74. A „Friedrich Bernhardische Buchhandlung” hirdetése többek között az 1766. ápr. 30. 35. számban.

³⁰ *Wienerisches Diarium* 1769. febr. 15. Nr. 13.

³¹ „Bey Augustin Bernardi, Buchhändler in seinem Laden, bey der Obren Jesuiter-pförten gegen über ist zu haben: . . . « *Wienerisches Diarium*, 1758. jan. 14. Nr. 4. „Bey Augustin Bernardi, Universitäts-Buchhändlern bey der obren Jesuiten-pförten gegen über, ist zu haben: . . . « uo. 1761. jan. 31. Nr. 9.

³² Vö. KINK, R.: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*. Wien, 1854. Bd. 1. Theil 2. 276., 278—279. I. és Megerle von MÜHLFELD, J. G.: *Österreichisches Adels-Lexikon*. Ergänzungsband. Wien, 1824. 243. l.

francia, olasz, spanyol és portugál műveknek a 15–18. századból. A részletekben megjelent katalógust Nagy Sámuel folyamatosan elküldte RÁDAYNAK, aki ezekből kijelölte a vásárlandó műveket.³³ NAGY Sámuel kapcsolata különösen „Newenstein mindenessével, Herinnessel” volt eleven, aki a könyvekkel s azok áraival kapcsolatban sok hasznos tanáccsal látta el.³⁴ NEUENSTEIN csak elvétve hirdetett új könyveket a *Wienerisches Diarium*ban, inkább aukció-hirdetésekkel kapcsolatban szerepelt, mint az aukció-katalógus kiadója, ill. terjesztője.³⁵

Igen sokat vásárolt NAGY Sámuel Emerich Felix BADER könyvkereskedőnél is, aki Bécsbe betelepült idegen kereskedő volt, ugyanakkor háza és boltja volt Regensburgban.³⁶ A vele való kapcsolat is régebbi keletű. SZERENTSI NAGY István református lelkész 1757-ben ezt írta Rádaynak: „Ha Theológus és prohibitus könyvek eránt fog az Ur parancsolni, nem Monath Ur által fogom már ezután hozatni, hanem Bader Ur által az igen jó könyvhordó . . .”³⁷ Egy ízben már hozatott vele többszáz forint ára könyvet azoknak a magyar deákoknak, akik külföldi egyetemekre készültek, de Bécsből nem engedték tovább őket. Bader könyvhirdetési sűrűn előfordulnak a *Wienerisches Diarium* hasábjain 1758–1773 között: „Bey Emerich Felix Bader in der Bogner-gasse nächst dem Todten-kopf ist zu haben . . .”³⁸

Vásárolt NAGY Sámuel TRATTNERNÉL is, katalógusát is elküldte RÁDAYNAK, de üzletében rossz tapasztalatokra tett szert: „Az Úr . . . felküldött Catalogusát Trattnernél communicálvan, nem Trattnerrel, mivel ő csak cavalleroskodik s az emberei folytattyák minden dolgát kik most ujjak lévén azt sem tudják jól mit vállaljanak magokra. Nálók hagytam a Catalogust vagy harmadnapig, . . . de semmire nem mehettem, azért tsak viszsza is vettem . . .”³⁹

Fontos szerepe volt a beszerzéseknél Johann Friedrich JAHN lipcsei könyvkereskedőnek, aki évente kétszer, a Szent György napi és a Katalin napi vásárkor, tehát áprilisban és novemberben kereste fel Bécset. NAGY Sámuel 1761 áprilisában ismerkedett meg vele, s ettől kezdve állandó kapcsolatban álltak; katalógusait is rendszeresen megvette és elküldte Rádaynak. JAHN ajánlkozott arra, hogy a németországi aukciókon vásárol RÁDAY részére, miután a bécsi könyvkereskedőket is ő látta el, pl. BERNHARDT, aki természetesen már nyereséggel adta tovább. NAGY Sámuel később élt is ezzel a lehetőséggel. JAHN konkurenciáját a bécsi kereskedők nem hagyták válasz nélkül: miután az áprilisi vásár ürügyén üzletét még május végén is nyitva tartotta, a „ . . . Magistratustul bé petsételtetett, hogy az itt való Könyv Árosoknak itt mulatása alatt kárt ne tégyen . . .”⁴⁰

Ugyancsak 1761-ben az őszi vásáron ismerkedett meg NAGY Sámuel egy

³³ Catalogus librorum facili adscripto pretio promercialium. In der Buchhandlung zum goldenen Vliess auf der Hohen Brucken. Viennae, 1760–1763. 1278 l. Catalogue de livres françois. Vienne, 1762. 184. l. Catalogo de libri italiani, spagnoli e portoghesi. Vienna, 1764. 164 l. A Ráday-könyvtárban két kötetbe kötve, 0,3160/1–2 jelzet alatt.

³⁴ Bécs, 1762. szept. 14. Egyh. és isk. 715. sz.

³⁵ *Wienerisches Diarium* 1761. szept. 30. Nr. 78. és nov. 11. Nr. 90.

³⁶ MAYER; I. m. Bd. 2. 106. l.

³⁷ SZERENTSI NAGY István levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, 1757. dec. 9. Ráday Lev. 1449. sz.

³⁸ *Wienerische Diarium* 1761. febr. 25. Nr. 16.

³⁹ Bécs, 1768. jún. 24. 1638. sz. J. T. TRATTNER (1717–1798) ekkor a legnagyobb bécsi nyomda tulajdonosa, könyvkiadó és kereskedő.

Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

nürnbergi könyvkereskedővel, PANER nevűvel, „... kinek hasonlóképpen itt hasznos könyvei vagynak, de csak ugyan annyi nintsen mint a Lipsiainak. Ennek is három Catalogusát küldöttem volt le a Diligenson . . .”⁴¹

A fentiekén kívül még Johann Paul KRAUS könyvkereskedővel állt kapcsolatban NAGY Sámuel. Kraus szintén nem bécsi, hanem betelepült idegen kereskedő volt, tehát — BADERhez hasonlóan — jó külországi kapcsolatokkal rendelkezett. Könyvhirdetése a *Wienerisches Diarium*ban gyakran megjelentek 1758—1773 között: „Bey Johann Paul Kraus, Buchhändler nächst der K. K. Burg auf dem Kohlmarkt, sind zu haben: . . .”⁴²

Valamennyi könyvkereskedő hirdetéseiben elsősorban külföldi, vagyis Ausztrián kívül megjelent műveket kínált: német, francia, holland és olasz kiadványokat s többnyire újdonságokat, az előző egy-két évben kiadottakat. RÁDAY részére NAGY Sámuel megrendelte a *Wienerisches Diarium*ot, így RÁDAY közvetlenül tanulmányozhatta a hirdetett művek jegyzékét.

A könyvkereskedéseken kívül jelentős szerepük volt a beszerzésekben a könyvárveréseknek, vagyis aukcióknak, ahol a magángyűjteményekből újra piacra kerültek az egyébként már nem kapható értékes régi művek is. Figyelemmel kísérésüket RÁDAY különösen fontosnak tartotta, a *Wienerisches Diarium*ból maga is pontosan nyomon követte a meghirdetett aukciókat. „Hogy az Ur parantsolattya szerint, az itt előforduló Licitatiokra szükséges vigyázással legyek: ezen ide accludált Ujj Catalogus bizonyittya; . . .”⁴³ írja NAGY Sámuel, majd máskor: „... más aprólék könyvek Auctionálása fordulván az alatt elől, mit az Ujjságokbul az Ur maga is fogta observalni, mellyeknek hogy Catalogusát az Urnak nem küldöttem, a' volt az oka, hogy egyet sem ítélem közülök az Ur könyvei közé valonak, vagy, ami volt, már megvagyon . . .”⁴⁴ Máskor mégis leküld egy érdektelen katalógust az aggodalmaskodó RÁDAY megnyugtatóására: „Küldöttem a minapi Diligenson egy Licitatio Catalogust is tsupán azért, hogy scrupulusa ne legyen a T. Urnak, hogy talán valami nagy momentumu könyvek lehettenek benne.”⁴⁵

Az árverésre kerülő gyűjtemények tulajdonosai, ill. néhai tulajdonosai tudósok, közhivatalnokok, arisztokraták, vagy más közéleti személyiségek. Az antikvár könyvkereskedők is rendeztek raktárkészletükből aukciókat, pl. NEWENSTEIN, aki egyébként a legtöbb bécsi aukciónál közreműködött, valószínűleg mint az árverések technikai lebonyolítója. Az aukciókatalógusokat is rendszerint az ő boltjában lehetett előre és ingyenesen megkapni, a *Wienerisches Diarium* számos hirdetésének tanúsága szerint. Egy-egy nagyobb aukció hetekig is eltartott, délelőtt és délután 3—3 óra hosszat folyt az árverés. A kialakult gyakorlat szerint a művek méret szerinti csoportosításban kerültek eladásra: előbb a fóliókat árverezték, azután a quartokat, majd az oktáv és ennél kisebb méretűekre került a sor.

NAGY Sámuel számos aukcióról emlékezik meg leveleiben, közülük a jelentősebbeknek más forrásokból is sikerült a nyomára bukkanni, s a tulajdonosok személyét megállapítani.

CH. F. X. WABST volt katonaoorvos hátrahagyott könyveinek árverése

⁴¹ Bécs, 1761. dec. 11. 1555. sz.

⁴² *Wienerisches Diarium* 1771. febr. 20. Nr. 15. és MAYER: *I. m.* Bd. 2. 106—107. l.

⁴³ Bécs, 1761. júl. 19. 1549. sz.

⁴⁴ Bécs, 1761. aug. 25. 1550. sz.

⁴⁵ Bécs, 1769. jan. 5. 1648. sz.

1761. július 6-án kezdődött.⁴⁶ A *Wienerisches Diarium* híradása szerint könyveken kívül mikroszkópok, „*electrica machinák*” és más egyéb kísérleti eszközök is eladásra kerültek.⁴⁷ NAGY Sámuel időben tudósította RÁDAYT: „A Catalogus leginkább Medicusokból áll; de mellesleg sok egyéb fő könyvek vannak benne mint a Párisi, Petropolitana s' Berlini Societasok Actai, Levenhoeek munkái s' mások kik közül talán az Ur sokakba bele fog szeretni.”⁴⁸ Ebből az aukcióból kerültek többek között a Ráday-gyűjteménybe HAMBERGER, STAHL, LEEUWENHOEK, TOURNEFORT művei.⁴⁹ Ekkor számol be NAGY Sámuel arról, miszerint „... itt az a szokás és másutt is, hogy amidőn valamely könyvre senki semmit sem ígér azt más nevezetes könyvhöz szokták tsapni hogy elvigye, s' én is így jártam némellyekkel . . .”⁵⁰

1761 november 14-re ugyancsak orvosi könyvek aukcióját hirdette a *Wienerisches Diarium*, melynek katalógusa az „Arany Gyapju”-hoz címzett könyvkereskedésben gratis kapható.⁵¹ Az árverésről NAGY Sámuel is megemlékezik, — az ottani elhunyt sebész professzor könyvei kerültek eladásra — de már nincs ideje a katalógust RÁDAYnak elküldeni, ezért csak saját belátása szerint vásárol.

Nevezetes árverés volt a KNORR-féle aukció 1762. szept. 30. és okt. 25. között. Georg Christian KNORR báró (1691—1762) jénai teológiai tanár volt, majd udvari szolgálatba lépett. Később evangélikus vallását katolikusra cserélve, Bécsben KÁROLY császár birodalmi udvari tanácsosa lett. Könyvtára bővelkedett jó és ritka könyvekben, s NAGY Sámuel a katalógust leküldve, lelkesen ajánlotta RÁDAYnak, hogy minél többet vásároljanak, mivel „... ilyen alkalmatosság nem fordul mindenkor elől.”⁵² Az árverésen végül is NAGY Sámuel 788 forintot költött, sok történelmi, irodalmi művet szerzett be. Többek között R. CUDWORTH *Systema intellectuale hujus universi* . . . c. művét,⁵³ CUJACIUS 16. századi jogtudós összes műveit, J. A. DE THOU (1553—1617) francia történész munkáját, L. A. MURATORI olasz történész két hatalmas forrásgyűjteményét, J. H. G. JUSTI osztrák közgazdász műveit és LE SAGE színdarabjait.⁵⁴ RÁDAY természettudományos érdeklődésére vall J. OZANAM

⁴⁶ Christian Franz Xaver WABST, protomedicus a császári hadseregénél. 1760-ban von Leidenfeld előnévvel lovaggá emelve. Vö. Megerle von MÜHLFELD, J. G.: *Österreichisches Adels Lexikon*. Wien, 1822. 151. l.

⁴⁷ *Wienerisches Diarium* 1761. júl. 4. Nr. 53.

⁴⁸ Bécs, 1761. jún. 19. 1546. sz.

⁴⁹ HAMBERGER, G. E.: *Physiologia medica*. Jena, 1751. Ár: 2 fr. 15 kr. STAHL, G.: *Fundamenta chymiae*. Vol. 1—2. Ed. 2. Nürnberg, 1746—1747. 3 Fr. 3 kr. STAHL, G.: *Theoria medica vera*. Halle, 1708. 1 fr. 30 kr. Leeuwenhoek, A.: *Opera omnia*. Vol. 1—4. Leyden, 1722. 11 fr. 45 kr. TOURNEFORT, J. P. de: *Institutiones rei herbariae*. Vol. 1—2. Paris, 1719. 15 fr. 9 kr.

⁵⁰ Többek között így jutott hozzá CESALPINO, A.: *De plantis libri XVI*. c. művéhez. (Firenze, 1583.) NAGY Sámuel levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, dátum nélkül, 1761. júl. 20. és aug. 25. között, Ráday Lev. 1814. sz.

⁵¹ *Wienerisches Diarium* 1761. nov. 7. No. 89.

⁵² Bécs, 1762. szept. 14. Egyh. és isk. 715. sz.

⁵³ Jena 1733. A szerző PLATON eszméit így ekezik a keresztény hittel összeegyeztetni.

⁵⁴ CUJACIUS (CUJAS, Jacques): *Opera omnia*. Vol. 1—11. Neapoli, 1722—1727. 50 fr Thou, J. A. de: *Historia sui temporis*. 55 fr. 30 kr. E mű négy különböző kiadásban van meg a Ráday könyvtárban s nem lehet megállapítani, melyik származik ebből az aukcióból. MURATORI, L. A.: *Scriptores rerum italicarum*. Vol. 1—27. Milano, 1723. MURATORI, L. A.: *Antiquitates Italiae mediæ aevi*. Vol. 1—6. Milano, 1738—1742. A két gyűjtemény ára összesen 264 fr. 15 kr. JUSTI, J. H. G.: *Ökonomische Schriften*. Bd. 1—2. Berlin, 1760 2 fr. 30 kr. LE SAGE: *Le theatre de la foire*. Tom. 1—9. Paris, 1721—1724, 1731.

művének megszerzése.⁵⁵ Nem sikerült NAGY Sámuelnek a RÁDAY által kérték közül megvennie Lope de VEGA és MARIVAUX műveit.

A csaknem egy hónapig tartó aukción nem adták el valamennyi könyvet, — NAGY Sámuel 1763 januárjában arról tudósítja RÁDAYt, hogy a megmaradt könyvek közül most a passauai püspök válogat, de utána RÁDAYnak biztosítanak elsőbbséget. Március 21-től újra indult az aukció, de ezen már NAGY Sámuel nem vett részt, mivel RÁDAY nem tett újabb rendelést.⁵⁶

Egy 1763. december 5-e és 20-a között tartott nagy aukción elsősorban természettudományi művek kerültek eladásra.⁵⁷ NAGY Sámuel itt 68 művet vett 459 fr. 50 krajcár értékben. Többek között HARVEY, HUYGENS, LINNÉ, VAN HELMONT, MALPIGHI, MORISON, SWAMMERDAM, VALLISNIERI, VESALIUS, BOERHAAVE, RAY, ALBINUS, MORGAGNI, ALPINI műveit, valamint a *Journal des Sçavans* 169 kötetét.⁵⁸ Megnyugtatóan írja RÁDAYnak, hogy „... semmi nevezetes könyvet el nem szalasztottunk...” LINNÉ és G. E. RUMPHIUS két szépen illusztrált botanikai művén kívül, „... kik igen drágára felverődtek”.⁵⁹

Az 1766-os év legnevezetesebb aukciója gr. ESTERHÁZY Miklós (1711—1764) könyvtárának árverése volt.⁶⁰ Az aukciókatalógus, mely 1671 művet sorol fel, ma is megvan a Ráday-könyvtárban.⁶¹ A gazdag gyűjteményből NAGY Sámuel 73 fr. 33 kr. értékben vásárolt, de a jegyzék, amelyben az egyes műveket is felsorolta, ma már sajnos nincs a levél mellett. Így csak két olyan

⁵⁵ OZANAM, J.: *Récréations mathématiques et physiques*. Tom. 1—4. Paris. 1725. 7. fr. 13 kr.

⁵⁶ Vö. *Wienerisches Diarium* 1763. márc. 9. Nr. 20. és Gugitz, G.: *Bibliographie zur Geschichte und Stadikunde von Wien*. Bd. 1. 275. l. 4695 sz.

⁵⁷ A *Wienerisches Diarium* hirdetése nem közli a tulajdonos nevét, a katalógus ezúttal is NEWENSTEINÉ kapható. NAGY Sámuel „Baumingeriana” aukciónak nevezi. *Wienerisches Diarium* 1763. nov. 23. Nr. 94 és dec. 3. Nr. 97.

⁵⁸ ALBINUS, B. S.: *Historia musculorum corporis humani*. Leyden, 1734. 5 fr. Ugyanó: *Icones ossium foetus humani*. Leyden, 1737. 4 fr. 12 kr. Alpini, P.: *De praesagienda vita et morte aegrotantium*. Leyden, 1710. 3. fr. 45 kr. Boerhaave, H.: *Elementa chemiae*. Vol. 1—2. Leyden, 1732. 5 fr. 75 kr. Ugyanó: *Praelectiones academicae de in proprias institutiones rei medicae*. Ed. 2. Vol. 1—7. Amsterdam, 1742—1744. 8 fr. 21 kr. HARVEY, W.: *Exercitationes anatomicae de motu cordis et sanguinis circulatione*. London, 1661. 36 kr. HUYGENS, Ch.: *Opera varia*. Vol. 1—4. Leyden, 1724. Ugyanó: *Opera reliqua*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1728. A kettő együtt 11 fr. LINNÉ, K.: *Flora Suecica*. Leyden, 1745. 1 fr. 40 kr. Ugyanó: *Fauna Suecica*. Leyden, 1746. 1 fr. 48 kr. Ugyanó: *Flora Laponica*. Amsterdam, 1737. 2 fr. 20 kr. Ugyanó *Flora Zeylanica*. Holm, 1747. 1 fr. 10 kr. Ugyanó: *Genera plantarum*. Leyden, 1742. 3 fr. 24 kr. MALPIGHI, M.: *Opera omnia*. London, 1686—1687. Hozzákötvé: *Opera posthuma*. London, 1697. 14 fr. 48 kr. MORGAGNI, G. B.: *Epistolae anatomicae*. Leyden, 1728. 8 fr. MORISON, R.: *Plantarum historiae universalis Oxoniensis*. Oxford, 1715. 24 fr. 30 kr. Az előzéklap verzóján valószínűleg RÁDAY-tól származó bejegyzés, BRUNET-t idézi. RAY, J.: *Methodus plantarum*. London, 1703. 51 kr. SWAMMERDAM, J.: *Biblia naturae, sive historia insectorum*. Vol. 1—2. Leyden, 1737—1738. 30 fr. VALLISNIERI, A.: *Istoria della generazione dell'uomo e degli animali*. Venezia, 1721. 1 fr. 15 kr. Ugyanó: *Opera fisico-medice*. Vol. 1—3. Venezia, 1733. 6 fr. Van Helmont; J. B.: *Opera medica*. Ed. 4. Leyden, 1667. 1 fr. 15 kr. VESALIUS, A.: *Opera omnia anatomica et chirurgica*. Leyden, 1725. 21 fr. 15 kr. Előzéklapon bejegyzés, valószínűleg RÁDAY írása: „¹⁶ kiadás a Bazeli 1543. Ez a legjobb és legteljesebb.” A *Journal des Sçavans* 169 köteté 50 fr. 30 krajcárba került, a hiányzó kötetek megszerzését JAHN lipcei könyvkereskedőre bízták.

⁵⁹ Bécs, 1763. dec. 20. 1587. sz. LINNÉ, K.: *Hortus Cliffortianus*. Ill. G. D. EHRET Amsterdam, 1737. Rumpf, (Rumphius) G. E.: *Herbarium Amboinense*. Amsterdam, 1741—1755.

⁶⁰ 1766. febr. 17—25-ig tartott. Vö. *Wienerisches Diarium* 1766. febr. 8. Nr. 12.

⁶¹ Bibliotheca exc. D. B. M. Nic. Com. Esterhazy horis consuetis pro auctione publicabitur, Viennae Austriae, D. 17. Febr. 1766. Jelzete: 0,5062

műről értesülünk, melyeket nem sikerült megszereznie: az egyik az igen drágán, 232 forintért elkelt, többszáz metszetet tartalmazó *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde* (Vol. I—10. Amsterdam, 1723—1743.) c. mű, (később néhány kötete mégis bekerült a könyvtárba) a másikról, Uncius LEONHARDUS munkájáról még bővebben szólnak. „A többek sem oltok a’ mellyeket meg kaphattunk: de az egész licitatioiban minden könyvek méreg drágán mentenek el” — írja NAGY Sámuel.⁶²

1768 márciusában árverésre került egy régi osztrák nemesi család könyvtára, a báró MANNAGETTA-féle gyűjtemény. A katalógus 3721 művet sorol fel, sok közöttük a 16. és 17. századi. Valamennyi tudományág — talán az egy teológiát kivéve — erőteljesen van képviselve, míg a görög-római klasszikusok aránylag kisebb helyet foglalnak el. Az aukció-katalógus ma is megvan a Ráday könyvtárban, kézírásos jelölésekkel, melyek valamennyi szakra kiterjednek, s jó érzékkel a legjobb, legjelentősebb művekre vonatkoznak.⁶³ NAGY Sámuel 504 fr. 45 krajcárt költött ezen az aukción, s azt írja, hogy „... illy drága licitatoria nem emlékezem: de a könyvek ritkasága tselekedte.”⁶⁴ Innen származik többek között INCHOFFER Menyhért Olaszországban élt magyar jezsuita egyháztörténeti műve, RATKAY György zágrábi kanonok történelmi munkája, KAKAS István perzsiai útinaplója.⁶⁵

1768 júniusában NAGY Sámuel báró SENKENBERG haláláról tudósítja RÁDAYT, s jelenti, hogy könyvtára aukcióra fog kerülni. Heinrich Christian SENKENBERG (1704—1768) jogi és államtudományi író, egyetemi tanár, majd a császári és birodalmi tanács tagja volt. Bécsben 1745-től élt, 14 218 kötetből álló könyvtárának árverése, 1770—1771-ben több hónapon át tartott.⁶⁶ Az elsősorban jogi, politikai, történelmi és földrajzi műveket tartalmazó gyűjteményből NAGY Sámuel több mint 150 kötetet vásárolt 980 fr. 16 krajcár értékben.⁶⁷ A jogi műveknél RÁDAY figyelme szinte valamennyi országra kiterjedt: az orosz törvénykönyveket éppúgy megvette, mint a német, francia, angol munkákat.⁶⁸ A történelmi művek csoportjában a két legdrágábban vásárolt mű B. BALBIN cseh történetírónak, a szláv újjászületés előfutárának munkája és egy Egyiptomról szóló, térképpel, metszetekkel ellátott útleírás.⁶⁹ Igen

⁶² Bécs, 1766. febr. 25. 1609. sz.

⁶³ Mannagettiana Bibliotheca varii argumenti et idiomatis licitabitur D. I. martii 1768. Wien. 316. 1. Jelzete: Hist. lit. 369/a. Vö. még *Wienerisches Diarium* 1768. Nr. 6.

⁶⁴ Bécs, 1768. márc 7. 1631. sz. A vásárolt könyvek jegyzéke ma már nincs a levél mellett.

⁶⁵ INCHOFFER, Melchior: *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Roma, 1644. RATKAY G.: *Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae...* Viennae, 1652. Kakas, Steph.: *Iter Persicum*. Ed. 2. Alterburg, 1610.

⁶⁶ Az aukciókatalógus megvan a Ráday könyvtárban: Bibliothecae Senckenbergianae. Pars. 1—3. Viennae, 1770. Jelzete: 0,5228/1—3 Kézírásos jelölésekkel. Vö. még *Wienerisches Diarium* 1770. dec. 8. Nr. 98. és 1771. febr. 9. Nr. 12.

⁶⁷ A katalógus jogi és politikai műveket tartalmazó első részéből 37 művet, 63 kötetben, 152 fr. 10 kr. értékben, a történelmi műveket tartalmazó részből 62 művet, 84 kötetben, 595 fr 10 kr. értékben vásárolt NAGY Sámuel. A történelmi és vegyes anyagot tartalmazó harmadik részből csak forintértékről van adat: 232 fr. 56 kr.

⁶⁸ Többek között: *Allgemeines Russisches Landrecht*. Danzig, 1723. *Discours sur l'origine et les changements des loix Russiennes*. Petersbourg, 1756.

⁶⁹ Balbin, B.: *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Prag, 1670—1677. Ugyanó: *Miscellanea historica Bohemiae*. Prag, 1679. Aruk együtt: 59 fr. 57 kr. NORDEN, F.: *Voyage d'Egypte et de Nubie*. Vol. 1—2. Copenhague, 1755. 47 fr. 45 kr.

sok alapvető történelmi munka került ebből az aukcióból a Ráday könyvtárba, így pl. L. A. MURATORI, J. BASNAGE és F. MÉZERAY művei.⁷⁰

A felsoroltakon kívül vásárolt még NAGY Sámuel J. B. DE GASPARI bécsi történelemtanár,⁷¹ és S. BRIFFAUT magángyűjtő aukcióján,⁷² a báró POHL (1768), a gróf NEUPERG (1769), a gróf SAFFRAN (1765) családok könyvtárainak árverésein, valamint a FÜRNBURG- (1769), a KAYSERLING- (1771) és a JUSTI-féle (1768) aukciókon.⁷³

Az árveréseken való vétel anyagilag jóval előnyösebb volt, mint a könyvkereskedőknél, akik mint vevők, maguk is gyakran megjelentek az aukciókon, s utóbb mint viszonteladók, nagy haszonra tettek szert. NEWENSTEIN megbízottja mondja NAGY Sámuelnek, hogy „... az elmúlt két Auctioba tett sok vásárlásai nem engedik...” újabb vásárlások eszközzését.⁷⁴ Egy más alkalommal „Bernardi a Bibliopola” vesz meg előle egy művet, „... talán valamivel reá való adásával meg szerezhetjük tőle...” — írja NAGY Sámuel.⁷⁵ NEWENSTEIN egyszer 25 aranyért kínálta NAGY Sámuelnek azt a művet, amelyért NAGY szemeláltára mindössze 15 aranyat fizetett ki egy magánosnak, aki aukción vette, de pénzszükében lévén, kénytelen volt megválni tőle. Ugyanezt a művet NAGY Sámuel elől a WABST-féle aukción 59 fr. 30 krajcárért (kb. 14 aranyért!) veszi meg egy bécsi professzor. NAGY Sámuel úgy gondolja, hogy NEWENSTEINTől meg lehetne kapni talán 20, vagy 22 aranyon, „... mivel nem régen áll a pénze benne.”⁷⁶ A mű egyébként egy gazdagon illusztrált botanikai munka, mai értékét a szakértők 350—400 aranykoronára becsülik.⁷⁷ J. SWAMMERDAM *Biblia naturae* c. művét (Vol. 1—2. Leyden, 1737—1738.) aukción 25

⁷⁰ MURATORI, L. A.: *Anecdota Graeca*. Patavia, 1709. Basnage, J.: *Annales des Provinces unies*. Tom. 1—2. A la Haye, 1719. MÉZERAY, F.: *Histoire de France*. Tom. 1—3. Paris, 1685. Ára 41 fr.

⁷¹ Johann Baptist DE GASPARI (1702—1768) olasz származású, Ausztriában letelepült fordító, történész. 1760-tól a bécsi egyetemen történelemtanár és az alsóbb iskolák felügyelője. Az aukció 1769. ápr. 25-én kezdődött. Vö. *Wienerisches Diarium* 1769. ápr. 5. Nr. 27.

⁷² Stephan Briffaut von SLAWIETIN már 1758-ban árverésre bocsátotta 15 000 kötetes könyvtárát, — vö. *Wienerisches Diarium* 1758. márc. 8. Nr. 19. — s RÁDAY már ekkor a vevők között volt. Akkori megbízottja, SZERENTSI NAGY István, leküldte az aukciókatalógust RÁDAYnak. NAGY Sámuel 1767 decemberében vásárol BRIFFAUT könyveiből. A *Wienerisches Diarium* 1773. okt. 23-án, a 85. számában újra hirdeti „die bekannte Briffaut von Slawietinische Bibliothek” aukcióját november 16-ra. BRIFFAUT-ról az ismertebb életrajzi lexikonok nem emlékeznek meg, csak az *Österreichisches Adelslexikon* közli lovaggá emelését 1756-ban: „...wegen 30 jährigen literarischer Beschäftigung, Errichtung verschiedener Bibliotheken und besorgten nützlichen Correspondenz...” MEGERLE; i. m. 102. l. Más források szerint a negyvenes és ötvenes években mint „Universitätsbuchhändler» működött. (GUGITZ, G.: *Quellen zur Geschichte des Buchdruckes, Buchhandels u. Buchbinders in Wien. Das Antiquariat*. 1960 Nr. 9/10. 182. l.) KINK idézett művében közölt korabeli dokumentum nem sorolja fel az egyetem könyvkereskedői között.

⁷³ A Fürnberg-aukciót meghirdeti a *Wienerisches Diarium* 1769. márc. 25-i 24. számában. A többi aukcióról, ill. a volt tulajdonosokról nem sikerült bővebb adatokat felderíteni.

⁷⁴ Bécs, 1761. jún. 21. 1547. sz.

⁷⁵ Bécs, 1764. jan. 20. Egyh. és isk. 808. sz.

⁷⁶ Bécs, 1761. aug. 25. 1550. sz.

⁷⁷ WEINMANN, J. W.: *Phytanthoza-Iconographia, oder eigenliche Vorstellung... aus allen Welttheilen gesammelter Pflanzen, Bäume, ... Bd. 1—4*. Ill. G. D. Ehret. Regensburg, 1737—1745. Vö. Soó Rezső: *A XVIII—XIX. század grafikai művészete a növénytan szolgálatában*. Debrecen, 1947. A mű végül is nem került be a Ráday-könyvtárba.

fr. 15 krajcárért kínálták, ugyanezt NEWENSTEIN antikvárius 34 forintra tartotta, „Bibliopoliumban”, azaz könyvkereskedésben 46–47 forinton alul nem lehet megkapni, írja NAGY Sámuel RÁDAYnak.⁷⁸

Az aukción az árakat természetesen a mindenkori kereslet és kínálat is alakította. A tulajdonosok célja az volt, hogy a könyvekben felhalmozott holt tőkéhez egy összegben jussanak hozzá, — a vevők célja pedig az, hogy olcsóbban vásárolhassanak, mint a könyvkereskedésekben. Ezért készek a vevők egyszerre, nagyobb összegben vásárolni, s ezért volt érdeke az eladónak alacsony árakat szabni. Több vevő esetében viszont megindult a versengés, s előfordult, hogy a könyvek „... Auctiohoz képest oltok nem voltanak, olly bolondul fel vertek egymásra némelly könyvet” — tudósít NAGY Sámuel a KNORR-féle aukcióról. Egyes műveket el is engedett, mert olyan áron „Bibliopoliumban” is megkaphatók.⁷⁹

Érdekes az árverési „ellenfelek” személye is. Még orvostanhallgató NAGY Sámuel, amikor azt írja, hogy a WABST-féle aukción Prospero ALPINI 16. századi olasz orvosbotanikus művét „... az Anatomia Professornak kellett engednem, nem lehetvén vele ujjat vonnom.”⁸⁰ Ugyanezen az aukción PÁLFI Miklós kancellár megbízottjával vív késhegyig menő harcot. A versengés tárgya görög-római orvosi szerzők gyűjteményes munkája. „Az Medica Artis principes elég drágák s’ ha az Ur expresse nem írta volna, hogy el ne botsássam, nem is mertem volna annyira verni sőt már a 30 forintokon abba is hagytam volt egy kevésbé, hanem az Ur parantsolattya újra eszembe ütődvén, ugy neki hevitett, hogy talán 40 forintokig is el mentem volna, ámbár az 20 forintokon feljül tsak egy-két garason mentünk feljebb feljebb.”⁸¹ Ugyanekkor a párizsi akadémia aktáit a bécsi piaristák viszik el NAGY Sámuel elől, s ők verik fel a pétervári akadémia kiadványainak árát is.⁸² CLUSIUS botanikai munkáit, „... kivált a Magyar Országí Plantakrol...” gróf FESTETITS „kapta el”,⁸³ PLATON műveit az angliai követ megbízottja veszi meg, egy másik művet pedig TELEKI József gróf, RÁDAY unokaöccse, de „... kész eltserélni, ha a T. Urnak ugy fog tettetni.”⁸⁴ Rapin DE THOYRAS *L’histoire d’Angleterre* (Hága, 1733.) c. tizenkét kötetes művét csak igen drágán, 51 forintért sikerült NAGY Sámuelnek megszereznie, mert egy bécsi professzor éppen ezért a munkáért megjelent az aukción és felverte az árát.⁸⁵ 1768-ban a MANNAGETTA-féle aukcióról azt írja NAGY Sámuel, hogy „... a nevezetesebbeket mind megvétettem ha mind drágán is, mivel mindnyájoknak kinek a Császári Bibliotheca, kinek

⁷⁸ Bécs, 1761. dátum nélkül, júl. 20–aug. 25. között. 1814. sz. Egy későbbi aukción sikerült a művet 30 forintért megvenni, vö. 58. sz. jegyzék.

⁷⁹ Bécs, 1762. okt. 8. Egyh. és isk. 720. sz.

⁸⁰ Bécs, 1761. dátum nélkül, júl. 20–aug. 25. között. 1814. sz. A művet egy későbbi aukción sikerült megszerezni, vö. 58. sz. jegyzet.

⁸¹ Uo. A mű: *Medicae artis principes post Hippocratem et Galenum*. Vol. 1–2. 1567. Végül 35 forintért vette meg NAGY.

⁸² Uo. *Commentarii Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*. Vol. 1–14. 1726–1751. Novi comm. Acad. scient. Petropolit. Vol. 1–6. 1750–1761. Nagy Sámuel 65 fr. 45 krajcárt fizetett értük.

⁸³ CLUSIUS, azaz Charles de l’Écluse (1526–1609) németalföldi természettudós, hosszabb ideig élt Bécsben. Ő az első, aki Magyarországot, ill. a Dunántúl flóráját tudományosan leírja. Az említett FESTETITS valószínűleg FESTETITS Pál (megh. 1782), a Georikon alapítójának apja. Bécs, 1764. jan. 20. Egyh. és isk. 808. sz.

⁸⁴ Bécs, 1769. márc. 23. 1653. sz.

⁸⁵ Bécs, 1762. szept. 21. 1570. sz.

Hertzeg Lichtenstein, Iudex Curiae Ur s' más illy nagy competitori voltanak."⁸⁶ Ugyanitt CELTIS Conrad 1502-ben megjelent versgyűjteményét „... pro Bibliotheca Caesarea verték egész végig és amidőn a mienk lett azt mondotta Bibliothecarius Kollár Ur hogy propter raritatem meg ér 100 Aranyat.”⁸⁷ A magyar vonatkozású művek különösen érdekelték RÁDAYT: kérésére a fenti aukción NAGY Sámuel deákjával nyomoztatott utána, hogy „kik kezére kerültenek”, de sajnos, „... a sok vevő közt ki nem lehetett tanulni, ki vette meg őket és így még tsak meg sem vizsgálhattam.”⁸⁸ Az ESTERHÁZY-aukción eladásra kerülő 16. századi krakkói hungarikáért is nagy versenyfutás indult, de NAGY Sámuelnek nem sikerült megszereznie: „Uncius . . . ment el 7 forinton és 3³ron: de volt reá szánva 6 s' 7 Arany is . . .”, „... olyan vette meg, aki a Delicia Poetarum Hungaricorumot ujja eladni akarja . . . 10 Aranyig is capax lett volna fel verni. Minekünk annyit nem ért volna: hogyha pedig szándékát végben viszi, nem érdemlette, hogy ezen jó igyekezetért olly drága vásárlással büntettetett volna meg tőlünk.”⁸⁹

Egy értékes magángyűjteményből, DROZDIK János, a magyarországi evangélikusok bécsi ügyvivőjének könyvtárából RÁDAY aukción kívül vásárolhatott. A tulajdonos RÁDAY részére elsőbbségi jogot biztosított s csak az „alja” könyveket szánta nyilvános árverésre. Később más ismert gyűjtők is megjelentek, — bár NAGY Sámuel igyekezett „... a Catalogusnak másokkal való közlését . . .” minél tovább tartóztatni⁹⁰ — így pl. KOLLER József társaságában KLIMÓ György pécsi püspök is, aki 500 fr. ára könyvet vásárolt.⁹¹ RÁDAY 52 művet vett meg DROZDIKTÓL 952 fr. 15 kr. értékben, köztük igen sok régiséget, így pl. CYPRIANUS, HIERONYMUS, GREGORIUS MAGNUS, AUGUSTINUS 16—17. századi kiadásait, római klasszikusok jó kiadásait, többek között CATULLUST, PLAUTUST, több forrásértékű tudományos művet, így B. MONTFAUCON tizkötetes régiségtani munkáját, L. F. MARSIGLI történelmi-hadtudományi művét, F. WILLUGHBEI ornitológiáját, az Elzevir kiadású *Respublica*-k 40 kötetét. Vásárolt több Biblia kiadást, közte egy ósnyomtatványt is és a teljes patrisztikát magábanfoglaló gyűjteményt. E vételből származnak BOILEAU művei és B. F. BÉLIDOR francia hadmérnök alapvető mérnöki kézikönyve is.⁹²

⁸⁶ Bécs, 1768. márc. 25. 1632. sz.

⁸⁷ Bécs, 1768. márc. 7. 1631. sz. Jelzete: II/124 Ant. KOLLÁR Ádám ekkor a császári könyvtár első őrje volt.

⁸⁸ Bécs, 1768. márc. 25. és ápr. 5. 1632. és 1633. sz.

⁸⁹ Uncius LEONHARDUS: *Poematum libri septem de rebus Ungaricis*. Krakko, 1579. RMK III. 679. — Bécs, 1766. febr. 18., 25. és ápr. 4. 1608., 1609. és 1612. sz. A vevő nevét NAGY Sámuel nem közli.

⁹⁰ Bécs, 1762. máj. 4. 1565. sz.

⁹¹ Bécs, 1762. okt. 8. Egyh. és isk. 720. sz. Az ekkor még teológiai tanulmányait folytató KOLLER József később KLIMÓ könyvtárának lett igazgatója Pécesett.

⁹² CYPRIANUS: *Opera*. Ed. ERASMUS. 1521. 2 fr. 40 kr. HIERONYMUS: *Opera*. Vol. 1—4. Köln, 1616. 10 fr. GREGORIUS MAGNUS: *Opera*. Antwerpen, 1572. 15 fr. AUGUSTINUS: *Summa theologiae*. 1640. 4 fr. CATULLUS, TIBULLUS et PROPERTIUS: *Opera*. Utrecht, 1680. 3 fr. PLAUTUS: *Comediae*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1684. 2 fr. 40 kr. MONTFAUCON, B.: *L'antiquité expliquée et représentée en figures*. Vol. 1—10. Paris, 1719—1724. 100 fr. MARSIGLI, L. F.: *L'État militaire de l'Empire Ottoman*. Hága, 1732. 9 fr. 30 kr. WILLUGHBEI, F.: *Ornithologiae libri III*. London, 1676. 10 fr. *Biblia sacra*. Lat. Venezia, 1475. Ráday. kv.: I 125. Hain: 3054. 10 fr. A bejegyzett possessor Christophorus Sigismundus DONAVERUS regensburgi püspök. A későbbi bőrkötéstáblán az osztrák LAMBERG család címere. Bibliotheca maxima veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum. Vol. 1—27. Lyon, 1677. 170 fr. BOILEAU, N.: *Oeuvres*. Tom. 1—2. Amsterdam, 1728. BÉLIDOR, B. F.: *La science des ingénieurs*. Paris, 1729. 6 fr.

E sok értékes mű DROZDIK ágens birtokába valószínűleg alkalmi vásárlások, s nem tudatos könyvgyűjtő tevékenység révén került, talán már eleve vizonteladási szándékkal. Kortársainak nem éppen hízelgő véleménye is inkább erre enged következtetni. Egy RÁDAYnak szóló levél szerint DROZDIK ágens mindent elkapar mások elől „... et plane nihil facit, hanem lóval borral és szekérral kereskedik.”⁹³ A bőrbe kötött könyvek egy részének kötéstábláján (pl. az ősnymtatvány Biblián vagy a *Bibliotheca maxima veterum Patrum* kötetein) a bárói, később grófi LAMBERG család címere látható. A címer körfeliratán Leopold Joseph LAMBERG von Orteneck u. Ottenstein (1654—1706) neve van feltüntetve. A fényűző életmódot folytató arisztokrata hosszabb ideig Ausztria vatikáni követe volt. Könyvei — vagy azok egy része — valószínűleg halála után kerültek eladásra.

Külön figyelmet érdemel a tilalmas, ún. prohibitus könyvek vásárlása. 1765-ben már kb. 3000 mű szerepelt a tiltott könyvek listáján,⁹⁴ — ezek sem könyvkereskedésben, sem nyilvános aukción nem kerülhettek forgalomba. Kibúvót persze itt is találtak: az 1762-ben folyó KNORR-aukción készült egy jegyzék külön a prohibitus könyvekről, melyet nem közöltek mindenkivel, NAGY Sámuel is csak késve juthatott hozzá. Sietve leküldte RÁDAYnak: „Ezek is fognak eladatni, s gondolom magános licitatioha tsupán, esmerősöknek, hol magam is meg jelenek ...” s kéri a választ „késedelem nélkül”. Ha közben elkezdődne „... ezen prohibitusok privata auctioja ... veszek magamnak annyi bátorságot, hogy némellyeket ... meg veszek a Tektes Ur számára.”⁹⁵ De még privát aukcióra sem került a sor: a gyűjtők szinte kéz alatt szétkapkodták az egészet. November 2-án írja NAGY Sámuel, hogy „... amikor a Catalogust leküldvén a Tektes Urnak, mingyárt más nap oda mentem, hogy a nevezetessebbekre kezemet reájok tegyem, tsak felébe harmadába találtam ...” A meglévőkből lefoglalt, amit lehetett, de még nem tudni, mit kaphat meg belőlük, mert egyrészüket már mások előbb kijelölték maguknak, másrészüket pedig még „... a Revisiorul ki nem adadtanak ... némellyeket az oda kerültek közül eltéptenek.”⁹⁶ Néhány hét múlva arról tudósít, hogy sikerült hozzájutni a kijelölt könyvek nagy részéhez, de P. BAYLE műveit (*Oeuvres philosophiques*, Tom. 1—4. Hága, 1727—1731) még a revízió tartották. Ezzel azután sajtósági dolog történt: FESTETITS gróf egyszerűen elkaparintotta RÁDAY elől. NAGY Sámuel így ír erről: „Baylenek a munkái eránt többször tudakozdtam tizszernél, de mindenkor azzal igazittattam el, hogy a revizortól mindeddig sem kerültenek volna haza: minapában újjra tudakozódván, kelle hallanom, hogy Mgos Festetits Ur keritette kezére: ámbár mindenkor assecuráltattam volt erántok.”⁹⁷ Ezekre a tiltott könyvekre NAGY Sámuel végül is 102 fr. 16 krajcárt költött. A jegyzék, amit a kiválasztott könyvekről egyik leveléhez mellékel, felsorolja BAYLE említett művét, ROUSSEAU egy londoni kiadását és ERASMUS leveleit. (London, 1642.) A többi mű akatholikus teológiai munka protestáns szerzők tollából. Közülük is főleg a református ortodoxiával szemben állók művei, így az arminianus irányzat írói: Jean LE CLERC, (Johann Clericus), Hugo GROTIUS, azután a pietizmus felé hajló német

⁹³ Vörös Bálint levele RÁDAY Gedeonhoz, Pest, 1765. jún. 21. Egyh. és isk. 852. sz.

⁹⁴ *Catalogus librorum prohibitorum*. Vindobonae, Trattner, 1765. Vö. még: HOUBEN, H. H.: *Verbotene Literatur von der klassischen Zeit bis zur Gegenwart*. Berlin. 1924. 93. l.

⁹⁵ Bécs, 1762. okt. 22. 1571. sz.

⁹⁶ Bécs, 1762. nov. 2. 1573. sz.

⁹⁷ Bécs, 1763. márc. 22. 1581. sz.

J. F. BUDDE, az angol deizmushoz közel álló, felvilágosult szellemű J. L. MOSHEIM, a Németalföldön működő egyháztörténész J. BASNAGE, s a katolikus egyház ellen különösen sokat író két svájci teológus és egyháztörténész: J. H. HEIDEGGER és R. HOSPINIAN. Az ariánus anglikán lelkész, J. BINGHAM alapvető műve a korai egyháztörténekről szintén a kijelöltek között van.⁹⁸ E művel kapcsolatban néhány hónap múlva Nagy Sámuel arról tudósítja RÁDAYT, hogy előfordultak egy „publica licitation” is, ahol egy kevésbé teljes kiadást kétszer annyiért vettek meg, sőt még ezen felüli összegre is megbízást adott a vásárló. Az eretnek mű ilyen lelkes vevője nem volt más, mint a bécsi apostoli nuncius.⁹⁹ A fenti jegyzékben szerepelt egy katolikus szerző is: R. SIMON francia szerzetes, az újkori bibliakritika megalapítója *Histoire critique du Vieux Testament* (Paris, 1678) című, az egyház által elégetésre ítélt munkájával. A Ráday könyvtárba a művek nagyrésze végül is bekerült.

A prohibitus könyveket időnként árulták a könyvkereskedők is, ha nem is nyilvánosan, de ismerősöknek kéz alatt. NEWENSTEIN könyvkereskedőnek például kéziratos katalógusa is volt a tilalmas könyvekről; 1763-ban írja NAGY Sámuel, hogy most küldi a hatodik részletet, de sürgősen kéri vissza, mert csak rövid időre kapta kölcsön.¹⁰⁰ Egyik elszámolásában NEWENSTEIN „különös katalógusából” vett 35 műről ír, ezek valószínűleg a tiltott könyvek, hiszen olyanok is vannak köztük, mint CAMPANELLA, RABELAIS, CYRANO DE BERGERAC művei, MORELly francia utópista szocialista filozófus névtelenül kiadott munkája s természetesen a katolikus művek, pl. a pápa által elégetésre ítélt janzenista magyarázatokkal ellátott Biblia-kiadás.¹⁰¹

RÁDAY újságokat és folyóiratokat is rendszeresen járattott, ill. visszamenőleg is beszerzett, elsősorban a referáló jellegű, könyvrecenziókat tartalmazó, a tudományos közéletéről, valamint irodalomról, művészetekről is rendszeresen számot adó lapokat. Így a párizsi *Journal des Sçavans* és a lipcei *Acta Eruditorum* köteteit, a haladó szellemű, az enciklopédisták munkáját határozottan támogató *Journal Encyclopédique* (1756–1773) évfolyamait. A két utóbbival kapcsolatban NAGY Sámuel beszerzési gondokról számol be, úgy véli, egyszerűbb lenne félévenként és nem számonként meghozatni, „... így mind félényi pénzbe, vagy még kevesebbe kerülnének, mind olly defektusoktól nem félhetnénk, mint máris történt a Lipsiaiakkal... Postával a *Journal Encyclopediquet* költséges hozatni. Ertz-Hertzeg Leopold hordattya magának Diligenson Bernardi által minden héten, de amint mondgya 40 forintokba kerül.”¹⁰² A folyamatossággal később is sok baj volt: NAGY Sámuel többször számol be reklamációkról. RÁDAY szerette volna a göttingai egyetem kritikai lapját is megrendelni, de NAGY Sámuel ezt nem ajánlotta, mivel csak időnként jutnak el Bécsbe. Helyette a folyamatosan járó erlangeni kiadványokat hozatta

⁹⁸ BINGHAM, J.: *Origines, sive antiquitates ecclesiasticae*. Vol. 1—11. Halle, 1724—1738.

⁹⁹ Bécs, 1763. márc. 22. és 25. 1581. sz. és Egyh. és isk. 756. sz.

¹⁰⁰ Bécs, 1763. febr. 19. 1579. sz.

¹⁰¹ Ráday Lev. 1586. sz. alatt, összefűzött négy lap, címe: „Az itt tett költségek száma ab 8^a Febr. 1763. usqu. [sic!] ad 13 Jan. 1764.” MORELly műve ilyen cím alatt jelent meg: *Le prince les délices, des coeurs, ou traité des qualités d'un grand roi, ...* Amsterdam, 1751. Vol. 1—2. 1 fr. 15 kr. A janzenista biblia: *Le Nouveau Testament en français, avec des réflexions morales...* Par Paschasius QUESNEL. Vol. 1—8. Amsterdam, 1728. 12 fr.

¹⁰² Bécs, 1764. márc. 26. 1589. sz. A *Journal Encyclopédique* bécsi előfizetési ára a Pestig járó postaköltség nélkül 18 fr. volt.

meg. Megszerezte egy lipcsei kiadású referáló lap köteteit is, melyek a legújabb természettudományi és orvosi művek bő recenzióit közölték.¹⁰³ Rendszeresen kapta RÁDAY a *Wienerisches Diarium*-ot és Regensburgból egy német újságot. Később természetesen megrendelte a bécsi magyar újságokat is.

A vásárolt könyvek tárgyköre, amint az a már eddig is idézett művekből kiderült, nem korlátozódott egy, vagy akárcsak néhány tudományzakra: a század polihisztor érdeklődése a gyűjtött magánkönyvtárak enciklopédikus jellegében tükröződött. Ezen belül azonban RÁDAYnál különösen nagy hangsúly esett a szépirodalomra és az irodalomtörténetre, a görög-római klasszikusokra és az újabkori szépprózai művekre egyaránt, különösen a szebb kiadásokra. A JUSTI-féle aukción pl. NAGY Sámuel két olyan TASSO és ARIOSTO kiadást vásárolt, „... kik ornamentumává lesznek a T. Ur Bibliothecajanak, olly szépek...”¹⁰⁴ Erőteljesen gyűjtötte RÁDAY a teológiai irodalmat is, főleg a protestáns szerzőket, de a katolikusokat is. Mikor a DROZDIK ágens könyvtárából megszerzett Bibliotheca Patrum-ot AJTAI ABÓD Mihály, a nagyenyedi kollégium tanára meg akarta venni NAGY Sámueltól, ill. RÁDAYtól, NAGY igen határozottan utasította vissza: „... a Tettes Ur a Bibliotheca Patrumot lehetetlen, hogy oda engedhesse, mivel maga is el nem lehet nála nélkül, azonban, annak meg szerzése által, sok könyv vételétől meg akarja magát menteni.”¹⁰⁵ Jog-, állam- és történettudományi műveket is nagy számban szerzett be NAGY Sámuel, még hozzá igen kiterjedt körből: Nyugat-Európáról szóló műveket éppúgy, mint kelet-európaiakat, vagy más földrésről szólókat. Ezzel kapcsolatban pl. a SENKENBERG-féle aukcióról ezt jelenti: „A Lengyel s' Moszkoviai dolgok éppenséggel sem voltak kevesebbé kapósak mint a többek úgy hogy edgyet el is kellett botsájtani, minthogy per expressis meg mondotta a Competens, minek utánna feljebb 20 forintnál verte a Deákom, hogy 100 forintért sem botsájtja el.”¹⁰⁶

Természettudományi, műszaki, orvosi könyvekre természetesen kisebb hangsúly esett, de a fontosabb műveket ezek közül is megszerezték. Érdekes ezzel kapcsolatban J. SWAMMERDAM művének beszerzési körülményeiről megemlékezni. A BOERHAAVE által kiadott *Biblia naturae*-t (Leyden, 1737–38) NAGY Sámuel a WABST-féle aukción vette meg, de mivel hiányos volt, visszaadta. Az időközben NEWENSTEINnél felfedezett példány teljességének megállapítása céljából RÁDAY utasítására elment a bécsi császári könyvtárba, de ott legnagyobb meglepetésére nem találta a művet; „... és amikor látták, hogy kételkedem a Catalogust is kezembe adták... És mondták, hogy teném fel az editiojának helyét, idejét és formáját s' amikor másokról bé megyek, adnám be hogy meg szerezhessék a Bibliotheca számára, de kész akarattal hallasztottam oda való menetelemet míg az Urat előre nem tudositánám, hogy ne talán eltalálják kapni oda.” Így került ekkor ez a korában alapvető, híres mű, a császári könyvtár helyett RÁDAY tulajdonába.¹⁰⁷ Kisebb számban szerepelnek a művek között földrajzi munkák, főleg útleírások, valamint képzőművészeti tárgyú művek is.

¹⁰³ Az említett kiadványok: *Göttingische Gelehrte Anzeigen*; *Erlangische Gelehrte Anmerkungen und Nachrichten*, előző címe: *Compendium historiae litterariae novissimae; Commentarii de rebus in scientia naturali et medicina gestis*.

¹⁰⁴ Bécs, 1768. dec. 16. 1647. sz.

¹⁰⁵ Bécs, 1762. aug. 3. Egyh. és isk. 709. sz. ld. még 92. sz. jegyzetet.

¹⁰⁶ Bécs, 1771. febr. 1. 1661. sz.

¹⁰⁷ Bécs, dátum nélkül, 1761. júl. 20–aug. 25. között. 1814. sz.

Természetesen a felvilágosodás íróinak műveiről is gyakran esik szó a beszerzések között: 1768-ban NAGY Sámuel sajnálkozva közli, hogy VOLTAIRE műveit eladták már, de igyekezni fog másikat szerezni.¹⁰⁸ 1764-ben arról tudósítja RÁDAYT, hogy a nagy francia enciklopédia a legújabb párizsi kiadás után most Svájcban is meg fog jelenni, a legkiválóbb svájci tudósok, a BERNOULLIAK, HALLER, GESNER, TISSOT, BONNET, DE FELICE stb. közreműködésével. RÁDAY utasítására NAGY Sámuel előfizette a nagy művet, s 1771–1776 között sorra küldte le a megjelenő köteteket. RÁDAY érdeklődésére jellemző, hogy NAGY Sámuel egy ízben gróf MIKÓVAL küldi le az egyik kötetet, „... mivel igen nagyon sürgeti az Ur, hogy találنام modgyát kezéhez való leküldésének.”¹⁰⁹

NAGY Sámuel általában azokat a könyveket vette meg, amikre RÁDAY határozottan megbízást adott, a kijelölt nyomtatott katalógusok vagy NAGY Sámuel leveleiben írt, ill. azokhoz mellékelte jegyzékek alapján. Ez egyáltalán nem jelentett passzív szerepet NAGY Sámuel részére, hiszen az állandó figyelés, információ beszerzés és RÁDAY folyamatos tájékoztatása igen aktív tevékenységet kívánt. Ha egy-egy alkalmi vétel kínálkozott, NAGY önállóan is vásárolt: „Éz utolsó eránt igaz hogy az Ur nem parantsolt, mind azonáltal látván oltsonak lenni, bátorokdram megvenni” — írja 1761-ben.¹¹⁰ De vásárolt a könyvtár határozott „profiljának”, kialakítása, ill. a gyűjtött területek teljesebbé tétele érdekében is: „Hogy leküldöttem a vitt reá, hogy a T. Ur az ujjabb Poétakból egész Collectiot vevén, ez egy a mostaniak közül, akik közönséges applausust nyertenek, ... és így gondoltam, hogy ad Completionem Collectionis Poetarum Recentiorum szükséges.”¹¹¹ A nyomtatott katalógusokat ő maga is gondosan átnézte: „Hanem még két könyvet, ámbár többet is lehetett volna, observáltam mellyet talán az Ur észre sem vett, ...” — egészíti ki RÁDAY rendelését.¹¹² R. CUDWORTH (1617–1688) angol filozófus művének (*Systema intellectuale hujus universi*. Jena, 1733.) megvételét másfél éven keresztül ajánlja RÁDAYNAK, „... valósággal ritka sőt tilalmas is már ...” írja, végül úgy igyekszik rábeszélni, hogy egy mű vételénél sikerült 10 forintot lealkudnia, „... holott már az Ur reá szánta, talán azokat jó volna a Cudworthokra fordítani ... hogy ne lenne az Ur Bibliothecaja annélkül is.”¹¹³ Máskor egy olyan tiltott művet ajánl megvételre, melynek „... curiositasbul nagy részét megolvastván tapsztalhattam, tellyes nagy és igen szép gondolatokkal . . . szabadosan ir mindenféle nemü emberekről még az udvaroknak sem kedvezvén . . . jo keresztyn az Auctora és idegen a mostani módiban jött libertinismustol . . .” — amiből nemcsak az derül ki, hogy NAGY Sámuel olvasta is az ajánlott műveket, hanem az is, hogy RÁDAYHOZ hasonlóan ő is a mérsékeltabb irányzatú írókat kedvelte.¹¹⁴ A könyv egyébként a neves német államférfinak és jogásznak, F. C. MOSER-nek (1723–1798) *Der Herr und der Diener geschildert*

¹⁰⁸ Bécs, 1768. jún. 24. 1638. sz.

¹⁰⁹ Bécs, 1771. aug. 9. Egyh. és isk. 981. sz. Encyclopédie, ou dictionnaire universel raisonné des connoissances humaines. Vol. 1–42. Yverdon, 1770–1775. A kötetek ára átlag 6 fr. volt, a metszeteket tartalmazó köteteké 12 fr.

¹¹⁰ Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

¹¹¹ Bécs, 1771. okt. 5. Egyh. és isk. 984. sz.

¹¹² Bécs, 1762. jún. 4. 1568. sz.

¹¹³ uo. A művet végül a Knorr-aukción megvette, 8 fr. 30 krajcárért. Vö. 53. sz. jegyzetet.

¹¹⁴ Bécs, 1762. jan. 1. 1556. sz.

mit *patriotischer Freyheit* (Frankfurt—Leipzig, 1759—1761.) c. filozófiai—politikai—államtudományi műve, mely felvilágosult szellemben, MONTESQUIEU-re, VOLTAIRE-re, MIRABEAU-ra hivatkozva támadja a zsarnoki berendezésű német hercegségeket s erősen hangsúlyozza az ember természetes jogát a szabadságra.

Kezdetben NAGY Sámuel mindennek személyesen járt utána, később azonban dolgai szaporodván, kénytelen volt deákjára bízni egyes dolgokat. Panaszkodott is, hogy az egyik aukción azért nem sikerült minden szükségest megvásárolnia, mivel megbízottja nem úgy járt el, ahogy kellett volna.¹¹⁵

Hiányos művet általában nem vett meg, „... tudván hogy az Ur a tsonka könyvet nem szereti...”¹¹⁶, vagy hosszas utánjárással igyekezett a hiányos műveket teljessé tenni. C. Gesner „Bibliotheca universalis”-át (Zürich, 1545) azonban ritkasága miatt még csonkán is megveszi: a leszakadt lapszéleket beragasztott fehér papírral pótolja, s a császári könyvtár példányáról a hiányzó szövegrészeket rámásolja.¹¹⁷ A kötetlen könyveket általában még Bécsben beköttette, mielőtt leküldte volna Pécelre; a régi könyvek vételénél pedig mindig figyelemmel volt arra, hogy a könyvek jól legyenek „conditionálva”, lehetőleg „Frantzia compactioba”.

Nem kevés problémát jelentett Bécs és Pest, ill. Pécel között a kapcsolat fenntartása, a levelezések, szállítások lebonyolítása. A császárváros és Pest között mindennap indult a posta: egy május 2-án írt levelet NAGY Sámuel 8-án kapott kézhez. A nyomtatott katalógusokat és a lepecsételt zacskóban levő pénzt „diligence”-on (gyorskocsin) lehetett küldeni, ez hetenként kétszer indult. Ha túl későn jelent meg az aukciókatalógus, nem is volt idő a leküldésére. Ilyenkor volt szükség a levélben küldött jegyzékekre. A prohibitus könyvek kézírásos jegyzékét NAGY Sámuel szintén levélben kérte vissza, mert azt nem bontják fel, mint írja, de a „skatulyát” a vámon felnyitják. Személyes találkozásokra és megbeszélésekre is volt időnként alkalmuk, különösen eleinte, a hatvanas években; vagy RÁDAY ment fel Bécsbe, vagy NAGY Sámuel látogatott haza, az is megtörtént, hogy Pozsonyban találkoztak.

A vásárolt könyvek ládába rakva dunai hajókon kerültek le Pestre, komáromi, vagy bécsi hajósok és kereskedő emberek voltak a szállítók. Előbb azonban a bécsi revízió ellenőrizte a szállítmányt, még berakodás előtt. 1764-ben írja NAGY Sámuel, hogy küldené már a könyveket, de „... sok tilalmas vagyon köztök nem merem Revisiora botsájtani, félvén hogy ugy járok, mint a Lohenstein munkáinak edgyik Tomusával, annyival inkább hogy a revisio is most egy darab időtől fogva ismét szorossabb.”¹¹⁸ D. LOHENSTEIN német költő drámai műveit NAGY Sámuel revízióra engedte „... bona fide s’ az Agrippina nevü tragoediát irgalmatlan kézzel kiszakasztván belőle, az egész munkát meg tsonkitották általa.”¹¹⁹ NAGY Sámuel őszinte felháborodásáról tanúskodnak az alábbi sorok: „Le fogom küldeni ezen meg martzanglott darabot is az Urtol Márijási Uramtól ... mert valamikor meglátom bosszankodom az illetén indiscrete való bánásért.”¹²⁰ A leszállítás nehézségei később csak növekedtek.

¹¹⁵ Bécs, 1769. nov. 28. 1655. sz.

¹¹⁶ Bécs, 1762. máj. 11. 1567. sz.

¹¹⁷ Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

¹¹⁸ Bécs, 1764. máj. 18. 1594. sz.

¹¹⁹ Bécs, 1764. febr. 24. 1588. sz.

¹²⁰ uo. A megcsonkított példány ma is megvan a Ráday-könyvtárban: LOHENSTEIN, D.: *Varia*. Tom. 2. Breslau, 1701. Jelzete: 0,2144/2. LOHENSTEIN drámáit a kor-

1768-ban azt írja, hogy „... az efféle portékák leküldésének modja' a Cenzurának Posonban tett felállíttatása által igen meg nehezedvén.”¹²¹ A könyveket a pozsonyi revízió „szörnyü sokáig tartóztattya” s a jó műveket „igen scrupulose botsájtja el” — panaszoja.¹²² A külföldről hazatérő magyar deákok is „... elég nyomoruságba vagynak miatta soknak alig jön vissza 10—12 Könyve az is a legalább való.”¹²³ NAGY Sámuel Bécsben próbált valamit tenni ez ellen, de nem sok sikerrel: „Itt pedig, ámbár ide repraesentáltatván, bizna az ember valamely relaxatiojához azon severitásnak, mind azon által nagyobb részént tsak helybe hagyatik a dolog.”¹²⁴ Nem volt más hátra, mint a pozsonyi revízió megkerülése: egyizben a pesti könyvkereskedő, KLOPFSTOCK Ernő szállította le RÁDAY könyveit, „... ugy vitte tsak mint magáét, még itt elpétséltette és a Posonyi Revisiora nem kellett vinni.”¹²⁵

A könyvbeszerzések pénzügyi vonatkozásaira is bő adalékkal szolgálnak a levelek.

A könyvárak a hétéves háború következtében nemcsak Ausztriában, hanem egész Németországban emelkedtek, — ugyanakkor a készpénzben is hiány mutatkozott. Már 1758-ban SZERENTSI NAGY István arról informálja RÁDAYT, hogy Bécsben a BRIFFAUT-féle aukciót másfél hónapra félbeszakították, mert „... ebben a mostoha pénzetlen üdőben nem kelnek...”¹²⁶ NAGY Sámuel 1761-ben is azt írja: „... ugy observálok, hogy a pénz szük lévén, igen oltson mennek el sok jó könyvek, sokak ott is maradnak.”¹²⁷ Bár RÁDAY Gedeon bőkezűen költött könyvtárára, készpénzben ő sem bővelkedett, s legszívesebben bort küldött a bécsi könyvkereskedőknek cserébe a könyvekért. BADER és BERNHARDI fogadtak el RÁDAY tokaji borából fizetség fejében, bár ők sem minden rábeszélés nélkül. Egy ízben NAGY Sámuel alkudni próbált BADERnél egy 240 forintos tartozásnál, de Bader nem engedett, arra való hivatkozással, hogy „... nem kész pénzen hanem tsak tserében mennek.”¹²⁸

Az egyes művek áraitra vonatkozólag a jegyzetek megfelelő tájékoztatással szolgálnak, itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a régiségeknek relative nem volt még olyan magas értékük, mint a későbbi korokban. Egy korabeli tudományos mű — főleg ha metszetekkel is el volt látva — általában többbe került, mint a régebbi korok termékei, feltéve természetesen, ha nem valami ritkaságról volt szó. A DROZDIK János könyvtárából 10 forintért megvett ősnymtatvány Biblia (Velence, 1475. Vö. 92. sz. jegyzet) vagy a FÜRNBURG-aukción megszerzett THURÓCZY-féle *Chronica Hungarorum* brünni kiadásának 30 fr. 15 krajcáros ára még akkor sem magas, ha hozzászámítunk valamennyit, miután mindkettő alkalmi vétel volt.¹²⁹

társak kulcsdarabként olvasták, a római zsarnokság ábrázolásában korabeli viszonyokra véltek ismerni. Darabjai ezért igen népszerűek voltak. Az *Agrippina*-ban ezenkívül a meglehetősen gátlástalanul ábrázolt durva érzékiség is szemet szúrhatott a revizornak.

¹²¹ Bécs, 1768. jún. 17. 1637. sz.

¹²² Bécs, 1771. júl. 30. Egyh. és isk. 980. sz.

¹²³ uo.

¹²⁴ Bécs, 1768. júl. 1. 1639. sz.

¹²⁵ Bécs, 1776. márc. 12. 1722. sz.

¹²⁶ SZERENTSI NAGY István levele Ráday Gedeonhoz, Bécs. 1758. ápr. 25. 1450. sz.

¹²⁷ Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

¹²⁸ Bécs, 1761. jún. 21. 1547. sz.

¹²⁹ Bécs, 1769. ápr. 18. 1650. sz.

Az alku szokásban volt, s NAGY Sámuel aktívan alkudozott is. A helybeli kereskedők hamarabb engedtek, mint a külföldiek, pl. JAHN lipcsei könyvkereskedőről azt írta: „... egy xrt sem lehet rajta elvonni...”¹³⁰ NEWENSTEIN emberével viszont megegyezést is kötött: „... ki tsinált dolog köztünk hogy decem pro cento enged...”¹³¹ Engedtek az árból a magáneladók is: a *Bibliotheca Patrum*-ot DROZDIK könyvtárából 200 forintról 170 forintra sikerült lealkudnia.

Az ismerősebb könyvkereskedőknél NAGY Sámuel élt a hitel lehetőségével is. BERNHARDINál csakúgy, mint a NEWENSTEIN-féle könyvkereskedésben is készséggel vártak a tartozás megfizetésére, annyira, hogy NAGY Sámuel egyszer a NEWENSTEINNAK szánt pénzt is aukción költötte el, „... mert ő [Newenstein] elvárakozik.”¹³² A KNORR-féle aukcióra RÁDAY nem tudott időben pénzt küldeni, s NAGY Sámuelnek sem sikerült Bécsben kölcsönt szereznie. Megállapodott a „Licitátorral”, hogy „... amit venni fogok, azok tsak irodának fel és egyszersmind fognak tsak érettük meg fizetni a Licitatio végén, ... s’ látom hogy mások is akik nevezetesebb quantitást vesznek, a képpen tselekesznek.”¹³³ RÁDAY azonban nyugtalan volt, hogy így esetleg drágábban jutnak a könyvekhez, vagy a hitel igénybevétele „betstelenségre” válna, — NAGY Sámuel alig győzte megnyugtatni. RÁDAY sietett is a szükséges 900 forintot még az aukció folyamán elküldeni.

A pénzügyi fedezettel azonban később már problémák voltak. RÁDAY-nak újabb és újabb kölcsönökre volt szüksége, s az évek során végül is eladósodott NAGY Sámuelnél, aki viszont bécsi évei alatt anyagilag megerősödött, s szívesen adta ki pénzét kamatra. Először 1765-ben nyújtott kölcsönt RÁDAY-nak 6%-os kamatra, s követelése 1773 végén már 8600 forintot tett ki. Kezdetben NAGY Sámuel szívesen adott kölcsön, maga ajánlotta több ízben, hogy a könyvekre elköltött pénzt RÁDAY ne küldje el, hanem maradjon nála adósságba. A magyarországi bécsi ágensek ilyenfajta gazdasági tevékenysége nem volt szokatlan, sőt bizonyos értelemben kényszerűség volt: az évi 800 fr. fizetés kevés volt a jómódú bécsi éléhez. NAGY Sámuel nemcsak kamatra adott ki pénzt, hanem Magyarországon vásároltatott bort és Bécsben eladta, ill. Bécsben könyveket vett és leküldte eladásra, elsősorban Patakra és Debrecenbe. Maga írja RÁDAY-nak 1766-ban: „... úgy látom, hogyha az ember valami effélet nem próbáll, felkopik az álla olly soványak az idők, itt pedig minden napról napra drágább.”¹³⁴ A hetvenes években RÁDAY már többször elmulasztotta a kamatfizetést, az újabb vásárlások költségeit késedelmesen rendezte, úgy hogy NAGY Sámuel egy ízben már a „... szemérmesség reguláját is által hágni...” kényszerült vele szemben.¹³⁵ Közben RÁDAY máshonnan is vett fel kölcsönöket, sőt 1770 után NAGY Sámuel állandóan kiadó pénzt keresett Bécsben RÁDAY-nak, s több ízben közvetített is ilyen ügyleteket.¹³⁶

¹³⁰ Bécs, 1761. ápr. 12. 1540. sz.

¹³¹ Bécs, 1761. nov. 6. 1551. sz.

¹³² Bécs, 1762. szept. 14. Egyh. és isk. 715. sz.

¹³³ Bécs, 1762. okt. 1. Egyh. és isk. 718. sz.

¹³⁴ Bécs, 1766. szept. 22. Egyh. és isk. 905. sz.

¹³⁵ Bécs, 1777. jan. 7. 1728. sz.

¹³⁶ RÁDAY 1768-ban gr. TELEKI Sámueltól vett fel 15.000 forint kölcsönt 5%-os kamatra. Vö. SZERENTSI NAGY István levele RÁDAY Gedeonhoz, Pozsony, 1768. máj. 17. Ráday Lev. 1489. sz. és TELEKI Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz 1771—1773. között, Ráday Lev. 2670—2679. sz. alatt. 1780-ban RÁDAY WINDISCHGRAETZ grófnétól vesz fel

1772-ben a NAGY Sámuel és RÁDAY közötti elszámolásban egy 500 forintos eltérés adódott, ami egy éven keresztül vita tárgya volt, s NAGY Sámuel újra és újra, tételenként elszámolva volt kénytelen igazát védeni: „Amit nem legitimálhatok, olyat egy xrt sem kívánok, nem tsak az Urtól, de idegentől is, sajnálván, sőt félvén vele lelketem terhelni.”¹³⁷ Végül 1773 őszén, RÁDAY bécsi tartózkodása alatt rendezték a problémát, feltételezhetően NAGY Sámuel elszámolása szerint. A bevezetőben említett okokon kívül fentiek bizonyára hozzájárultak a könyvbeszerzések csökkenéséhez, — sőt esetleg NAGY Sámuel szerepe csökkenéséhez is. A továbbiakban a más városokból beszerzett könyveknél már csak a Bécsen keresztül történő szállítást intézte NAGY Sámuel.

Az említett kölcsönökből nem kell okvetlenül RÁDAY anyagi helyzetének olyan komolyabb rosszabbodására következtetnünk, ami egyedi eset lett volna. A RÁDAY családnál sokkal vagyonosabb családok vettek fel jelentős kölcsönöket, s a magyar arisztokrácia eladósodása a 18. század második felében igen nagymérvű volt. SZÉCHÉNYI Ferenc már apjától 100.000 forint adósságot vett át, s ESTERHÁZY Pál Antal adóssága halálakor, 1762-ben, 1,612.197 forintra rugott.¹³⁸ RÁDAYT sem gátolta gyűjtőszervenvedélye folytatásában a készpénz adósságok növekedése: alig öt hónappal egy 4000 forintos kölcsön felvétele után 625 forintot küldött Frankfurtba régi érmekért.¹³⁹

A NAGY Sámuel által könyvekre elköltött összegekről csak rész-kimutatások vannak, de ezek is igen tanulságosak. 1763 február 8-a és 1764 január 13-a között, tehát nem egészen egy év alatt, NAGY Sámuel könyvekre, folyóiratokra, levelezésre, szállításra összesen 2148 fr. 54 krajcárt költött.¹⁴⁰ Ugyanakkor 1775—1776-ban egy 11 hónapos időszak kiadása mindössze 87 ft. 22 krajcár.¹⁴¹ Az általa elköltött teljes összeget óvatos becsléssel is legalább 15 000—20 000 forintra tehetjük. Összehasonlításként megemlítjük WEINGAND pesti könyvkereskedő feljegyzését, mely szerint 1775—1783 között, tehát nyolc év alatt, RÁDAYNAK 551 kötetet szállított 2113 fr. értékben.¹⁴² A beszerzett kötetszámot is csak megközelítőleg tudjuk meghatározni, kb. 2000—2500 kötetben.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy NAGY Sámuel levelei értékes adalékokkal szolgálnak a korabeli könyvbeszerzési viszonyokra, közelebről a Magyarországra számára legjelentősebb bécsi könyvpiacra vonatkozólag. Megismerhető a levelekből mind a helyi, mind a külsországi, vásároló könyvkereskedők kereskedői gyakorlata, feltárul és szemléletessé válik az aukciók világa, a kor egyik legfontosabb könyvbeszerzési formája. Bő adatokat találunk a könyvvásárlások pénzügyi vonatkozásairól is. Különösen érdekesek és jellemzőek a

NAGY Sámuel közvetítésével 4.000 forintot 5%-ra, 1783-ban JABLANTZI Józseftől 2.000 forintot 6%-ra. 1784-ben NAGY Sámuel a hitelszerzés nehézségeiről tájékoztatja RÁDAYT: „... A mostani circumstanciákban minden ember tartózkodik Magyar Országra Capitalist adni.” 1784. dec. 29. 1795. sz. — ZSINDELY Endre adata szerint RÁDAY közel 40.000 fr. kamatait fizette 1756—1777 között. A könyvvásárlásokon kívül súlyos anyagi terhet jelentett számára a péceli kastély nagyarányú átépítése is, (1755—1770). Mindezek a kiadások meghaladták a középbirtokos RÁDAY család anyagi erejét. Vö. ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday kastély*. Művészettört. Ért. 1956. 4. sz. 253—276. l.

¹³⁷ Bécs, 1773. jún. 1. 1680. sz.

¹³⁸ BAKÁCS István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a 17—18. században*. Bp. 1965. 38. és 119. l.

¹³⁹ Bécs, 1781. jan. 26. 1756. sz.

¹⁴⁰ Vö. 101. sz. jegyzet.

¹⁴¹ Bécs, 1776. okt. 18. 1725. sz.

¹⁴² VAS Margit: *Ráday Gedeon élete és munkássága*. Bp. 1932. 14. l.

prohibitus könyvek beszerzéséről és a könyvrevízióról írottak, mivel hasonló adatok csak kis számban maradtak fenn.

Ezen túlmenőleg forrásértékűek NAGY Sámuel levelei a Ráday-könyvtár törzsanyaga provenienciájára vonatkozólag is, és közvetve ugyan, de tükrözik a könyvgyűjtő RÁDAY Gedeon ízlését, érdeklődési körét és könyvtára iránt tanúsított messzemenő gondosságát. Végül kibontakozik a levelekből NAGY Sámuelnek, a könyvszerető embernek a portréja is, aki közéleti tevékenysége mellett is odaadóan fáradozott pártfogóinak, a RÁDAY-családnak könyvtárát minél teljesebbé, minél értékesebbé tenni. Nélküle és a hozzá hasonlóknél nélkül régi könyvtáraink anyaga bizonyára szegényebb lenne.

GABRIELLA SOMKUTI: GEDEON RÁDAYS WIENER BUCHEINKÄUFER.

(SÁMUEL NAGY 1730—1802)

Die 10.000 bändige Bibliothek des Schriftstellers, Literaturorganisators und Bibliophilen Georg Ráday ist eine reiche Fundgrube der zeitgenössischen Aufklärungsliteratur und Bücher vergangener Epochen, die in wissenschaftlicher, literarischer oder künstlerischer Hinsicht wertvoll sind. Diese Bücher wurden zumeist auf dem westeuropäischen Büchermarkt, vor allem in Wien erworben, wo Sámuel Nagy, Geschäftsträger der ungarischen Reformierten Kirche in Wien und Rádays persönlicher Beauftragter zwischen 1761—80 die Einkäufe besorgte. Der Aufsatz bespricht die beinahe 400 an Ráday gerichtete Briefe Nagys. Die Briefe bieten reichliche Auskünfte über die Bucherwerbungsverhältnisse in Wien und liefern wertvolle Beiträge zu den Provenienzen der Ráday-Sammlung.

Die Studie erschließt die Verbindungen Sámuel Nagys teils mit den Wiener Buchhändlern und Antiquaren (F. Bernardi, J. A. Bernardi, J. K. Newenstein, R. Gräffer, E. F. Bader, J. P. Kraus, T. Trattner) teils mit ausländischen Buchhändlern, die Wien besucht haben (J. F. Jahn, Leipzig). Eine andere wichtige Quelle seiner Einkäufe waren die Wiener Buchauktionen. Briefe, die über solche Auktionen berichten, liefern interessante Beiträge u. a. zum damaligen Begriff der Prohibita und zu den Zensurverhältnissen. Die Auktionen namhafter Privatsammlungen (Ch. F. X. Wabst, Baron G. Ch. Knorr, Graf Miklós Esterházy, Baron Mannagetta, Baron H. C. Senkenberg, S. Briffaut) werden einzeln besprochen. Die Verfasserin behandelt ausserdem die damaligen Bibliotheken, analysiert den Inhalt der von Nagy erworbenen Bücher und erörtert Probleme der von Wien nach Ungarn erfolgten Buchlieferungen.

Nach dem Tode Rádays hat sich seine Sammlung nicht zerstreut. Sie bildet heute einen Teil der Bibliothek der Reformierten Theologischen Hochschule zu Budapest und stellt eine der wertvollsten Sondersammlungen Ungarns dar.